

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER NR.4 2008

FRA JELLING-STEN TIL GENFORENINGSSTEN

JUBILÆER SOM ET SUCCESKRITERIUM

PARADISETS HAVE · KODERNES KAMP

TID – JULETID

AF STEFFEN HARPSØE & LARS BANGERT STRUWE

Lige pludseligt er tiden gået. Sommeren er forbi, og julen står for døren. Historikere kan blive overrasket af tiden som alle andre, og vi kan undre os over tiden. En del tid bruges på at genskabe tiden eller kronologien. Hvem vidste hvad hvornår? Disse er spørgsmål gentaget et utal af gange af historikere. Vi undrer os over tiden, og de forandringer der sker:

Heldigvis kan vi nogen gange stoppe op og fundere over tiden – måske endda fejre tiden. I ældre tid fejrede man jubilår, i dag fejrer vi jubilæer. I år kan Siden Saxo fejre 25 års jubilæum. Det startede i 1983 med fire entusiastiske historikere: Bent Blüdnikow, Steen Ousager, Hans Munk Pedersen og Poul Sverrild. De fik overtalt rigsarkivaren til, at det var en god idé at publicere et historiemagasin. Ideen fortsætter, og vi arbejder som redaktører hele tiden med ikke blot at holde standarden, men udvikle og måske endda øge standarden.

Det betyder, at vi hele tiden arbejder for at få den nyeste forskning i magasinet. Og det kan give problemer. For spændende og ny forskning gør forskeren interessant, og hurtigt kan kalenderne blive fyldt og tiden forsvundet. For dette nummer betyder det, at den lovede artikel om 1864 først kommer i næste nummer. Vi mener dog, at vi kan glæde læseren med fire spændende artikler om bl.a. jubilæer og kodebrydning.

Igen i år udfordrer vi læserne til en dyst. I december måned kan man kaste sig over Den store historikerquiz. Det foregår på vores hjemmeside, og igen i år har Syddansk Universitetsforlag sørget for gode præmier:

Tilbage er kun at ønske god læselyst og god jul og godt nytår.

SIDEN SAXO

MAGASIN FOR DANSK HISTORIE, NR. 4 • 25. ÅRGANG 2008

DISTRIBUTØR:

Syddansk Universitetsforlag

REDAKTØRER:

Lars Bangert Struwe (ansv.)
Steffen Harpsøe

REDAKTIONSPANEL:

Poul Olsen
Steen Ousager

LAY-OUT:

Donald Jensen, UniSats

TRYK: Narayana Press

ABONNEMENT:

Tegnes ved henvendelse til
Syddansk Universitetsforlag,
Campusvej 55, 5230 Odense M,
Tlf. 66 15 7999,
www.universitypress.dk

GIRONR.: 8042020

ÅRGANG.

2008 kr. 200. Løssalg pr. nr. ved forsendelse
kr. 60. Udlands-abonnement årgang 2008:
Kr. 250.

ISSN: 01 09 6028

DISTRIBUTION:

Magasinpostkontoret. Adresseændring meldes
på tlf. 66 15 79 99.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt.

FORSIDE:

Bogtrykker Frederik Knudsen i Bryrup ved
sit 25-års jubilæum i 1944. *Gengivet efter
"Traditionen tro?" af Else Marie Kofod.*

© COPYRIGHT:

Siden Saxo 2008

INDHOLD

FRA JELLING-STEN TIL GENFORENINGSSTEN 4
– DANMARKS MINDESMÆRKER I 1000 ÅR

JAN BALTZERSEN

JUBILÆER 14
SOM ET SUCCESKRITERIUM

ELSE MARIE KOFOD

PARADISETS HAVE 24
– OM BRUGEN AF NATIONALMUSEETS HAVE

I DEN INDRE BY

STINE WIELL

BOGNYT 32

KODERNES KAMP 34

SUNE CHRISTIAN PEDERSEN

SPØRGEKASSEN 46

STATENS ARKIVER

ÅBNINGSTIDER PÅ
STATENS ARKIVERS LÆSESALE:

RIGSARKIVET:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Fra 2. maj til 31. august, mandag til fredag
kl. 9.00 til 16.00.

LANDSARKIVERNE:

Mandag til lørdag kl. 9.00 til 16.00.
Lørdagslukket fra 1. maj til 31. august.

ERHVERVSARKIVET:

Mandag til fredag 9.00 til 16.00 (hele året).

For Statens Arkiver som helhed – Rigsarkivet,
Landsarkiverne og Erhvervsarkivet – er læse-
salene lukket på søn- og helligdage, Påskelør-
dag, lørdag efter Store Bededag, fredag efter
Kristi Himmelfartsdag, 1. maj, Grundlovsdag, i
dagene fra 23. december til 2. januar – begge
dage inklusive – samt forudgående lørdag, hvis
denne er sidste åbningsdag før jul.

DANSK DATA ARKIV:

Dansk Data Arkiv har ingen egentlig læsesal.
Brug af arkivets materialer foregår bl.a. via
bestilling af undersøgelser m.m.

www.sidensaxo.dk

Fra Jelling-sten til genforeningssten

Danmarks mindesmærker i 1000 år

Harald Blåtand opstillede den store Jelling-sten for at mindes sine politiske bedrifter, herunder at han havde gjort danerne kristne. *Gengivet efter Bent Østergaard "Danmark - et indvandrerland", Siden Saxo nr. 3, 2007.*

Et mindesmærke er en genstand, der er opstillet for at mindes nogen eller noget, f.eks. en begivenhed, et menneske eller andet. Udseendet kan variere meget alt efter hvor og hvornår det blev rejst. En særlig type er især fremherskende herhjemme, nemlig naturstenen med en kortfattet indskrift og simpelt billedsprog. En monumenttype der har været anvendt fra vikingetiden og helt op til i dag. I Danmark kalder vi sikkert af samme grund ofte også mindesmærker for mindesten.

JAN BALTZERSEN

Danmarks ældste mindesmærker

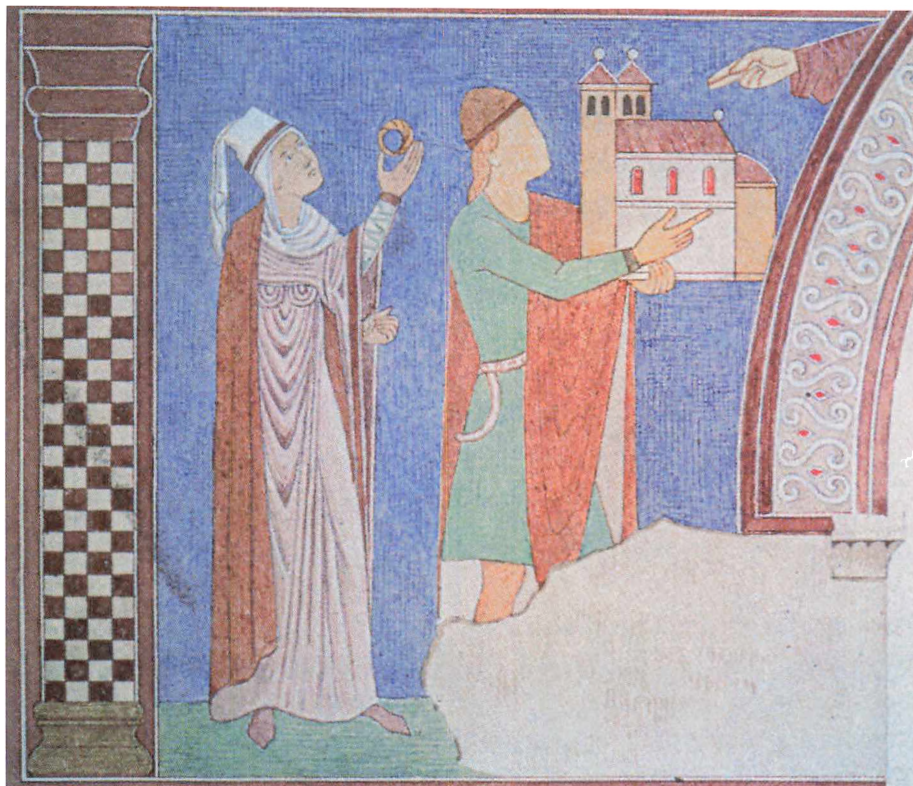
Med vikingetidens runesten begyndte man at lave monumenter med indhuggede indskrifter og symboler. De kom derved til at ligne, hvad moderne mennesker forstår ved mindesmærker. Runestenene var af robust granit og blev især opstillet fra anden halvdel af 900-tallet. Alle kender Harald Blåtands store Jelling-sten. I dens indskrift står der bl.a. "at Harald vandt sig hele Danmark og Norge og gjorde Danerne kristne". Uden at vide det, havde Harald dermed skabt det klassiske danske mindesmærke, som man derfor passende kan kalde Jelling-typen: Naturstenen med en kortfattet indskrift og enkel symbolik. Den skulle komme til at danne skole for mange af eftertidens danske mindesmærker helt op til vores tid. Dermed blev Danmarks monumentkultur også anderledes end andre landes, hvor man ikke havde denne store inspirationskilde.

Runestenene er de første monumenter, om hvilke vi ved, at de ikke nødvendigvis blev opstillet som gravmonumenter. Den store Jelling-sten er da også først og fremmest et monument over Harald Blåtands regeringstid og hans vigtigste politiske resultater - og han har selv opstillet den i levende live. Man kan sige, at det måske var datidens spindoctoer-virksomhed, idet han med stenen givetvis ønskede at påvirke både samtidens og eftertidens syn på ham som konge.

Middelalderens mindesmærker

Selvom vi altså har udendørs fritstående monumenter fra vikingetiden i form af runesten, så er der ikke bevaret noget tilsvarende fra Danmarks middelalder. Vi ved heller ikke, hvordan middelalderens fritstående monumenter så ud, hvis de har eksisteret. Men man havde jo kirkerne, der var uofficielle monumenter for dem, der betalte for deres opstilling. Det var dermed nok datidens funktionelle mindesmærker, dvs. at de havde en praktisk funktion som kirker, ud over at fungere som et monument for deres skabere.

Jelling-typen som monument og inspiration 1500-1700

Allerede i 1500-tallet genfinder vi en slags mindesmærke af Jelling-typen. Det er Lappestenen. Den blev i 1576-1577 på kong Frederik 2.s foranledning flyttet fra et sted i strandkanten nord for Kronborg til selve slottet. Den fik i den forbindelse en indskrift på latin, som i oversættelse lyder: "År 1577 lod Frederik 2., Danmarks konge, denne sten flytte til dette sted fra dens første plads, hvor en anden sten blev lagt i stedet." Indskriften hentyder formentlig til, at den oprindeligt havde ligget et sted, hvor den havde markeret skellet for byjorden. Stenen minder med sin indskrift om selve bedriften med at flytte den. Kongen må imidlertid have været inspireret af den store Jelling-sten, da han lavede monumentet. Det skyldes nok ikke mindst en beretning i den dansksprogede udgave af Saxos Danmarks-kronike, som kongens hofprædikant, Anders Sørensen Vedel, havde lavet. Den udkom i 1575, altså kort før flytningen af Lappestenen, og fortalte, at Harald Blåtand havde villet flytte en stor sten, som skulle bruges som mindesmærke for hans mor ved hendes grav. Flytningen blev i beretningen dog opgivet. Der er imidlertid næppe tvivl om, at kernen i historien er flytningen af den store Jelling-sten. I 1597 blev Lappestenen ifølge et toldregnskab ødelagt og brugt til fundament til en bygning ved Kronborg. Eftertiden har altså ikke fundet det, den mindede, vigtigt nok til at bevare den. I Danmark er det faktisk en usædvanlig skæbne for et monument.

Lenmanden på Koldinghus, Caspar Markdanner (1533-1618), blev ophavsmand

Middelalderens magnater efterlod sig også mindesmærker. Det var blot i form af at lade opføre kirker, eller dele af disse (eks. et tårn, et kor eller at skænke et alter). For at eftertiden skulle huske, hvem donator var, udsmykkedes kirken ofte med et billede af denne, hvad enten det var kalkmalerier, som denne aftegning af et i Fjenneslev kirke, hvor Asser Rig giver kirken til Gud, eller det var glasmosaikvinduer, som dette af Hr. Henrik Plot i Døllefjelle kirke. Gengivet efter Piet van Deurs "Spillet om magten, 1125-1412".

til et andet mindesmærke med forbindelse til Jelling-stenen. Det var nemlig ham, der gravede den store Jelling-sten frem. Dele af den havde været dækket af jord i takt med den terrænhævning, der sker på enhver kirkegård ved anlæg af nye grave. Caspar Markdanner lavede en mindetavle til minde om begivenheden, som blev placeret i Jelling Kirke. Den fik en indskrift, som her er gengivet i den kendte oldforsker Ole Worms afskrift fra 1621 som indgik i værket *Monumenta Danica* fra 1643: "Anno 1586 under kong Friederich den Anden til Danmark og Norge etc. regering, da lod Caspar Markedaner til Sogaard, som den tid var lensmand på Koldinghus, opgrave den sten på kirkegården, som står her uden for kirkedøren, og findes efterskrevne skrift derpå (...)". Mindetavlen blev odelagt ved en brand i 1679, så det er Ole Worms fortjeneste, at den kendes i dag. Man må ikke glemme, at der med undtagelse af egentlige gravmæler, kun kan have været meget få mindesmærker i Danmark i såvel middelalder som renæssance. Men mindsten af Jelling-typen har tydeligvis allerede da været opfattet som en etableret måde at lave mindesmærker på.

Frihedsstøtten – en monumental selvmodsigelse? Obeliskformen brugtes sædvanligvis til at mindes de døde, men brugtes i dette tilfælde til at fejre noget glædeligt. Udsnit af maleri af Eckersberg. Gengivet efter *Palle Lauring "Billeder af Danmarks historie"*.

Den klassiske indflydelse på monumentlandskabet

I oplysningstiden får Danmark nye monumenttyper. De var inspireret af det gamle Rom, Grækenland og Egypten, bl.a. gennem stilarterne klassicismen og ny-klassicismen, som også dominerede inden for arkitekturen. Et eksempel er Frihedsstøtten i København, som er en klassisk inspireret obelisk. Den stod færdig i 1797. Monumentet minder stavnsbåndets ophævelse i 1788, og er dermed et glædesmonument, selvom obelisker ellers oftest anvendes til at minde afdøde. Med sine figurer og sin indskrift er den dog også et symbol på borgerskabets opkomst. Obeliskens har fire kvindefigurer omkring sig på soklen, hvoraf den ene netop hedder "Borgerdyden".

Vikingetidens runesten som monumenttype var med tidens klassiske inspiration trængt i baggrunden. Englandskrigene i 1801, 1807 og 1814 blev de første begivenheder, der bevirkede opstillingen af et større antal monumenter for en enkelt politisk begivenhed. Men det var stadig den klassiske inspiration der prægede monumenterne, som eksempelvis i Jægersborg Dyrehave, hvor monumentet, som oprindeligt blev opstillet i 1802 ved Jægerspris Færgesgård, er en mindestotte, hvorpå der er placeret en urne.

Jelling-typens spæde genopståen efter de slesvigske krige

Antallet af mindesmærker i Danmark øges kraftigt efter de slesvigske krige; Tre-årskrigen 1848-49-50 og krigen i 1864. Mange af disse monumenter kom imidlertid først til nogen tid efter krigenes afslutning, typisk fra 1870 og op til omkring 1910. Formentlig skyldes ventetiden bl.a., at der lige efter krigen endnu ikke fandtes mange lokale soldaterforeninger, der kunne tage initiativ til opstilling af monumenter rundt om i landet. Det var i hvert fald ikke pga. manglende national begejstring, for den levede i bedste velgående allerede efter 1. slesvigske krig. I 1859 dannedes imidlertid Danmarks formentlig første lokale soldaterforening. Det var Vaabenbrodreforeningen

Monumentet på Nordre Kirkegård i Horsens er en klassisk inspireret obelisk. Den monumenttype var den hyppigst forekommende efter de slesvigske krige, og monumenttypen var da også oprindeligt blevet brugt til at minde afdøde. Foto: Jan Baltzersen.

for Aarhus og Omegn. Herefter opstod der i løbet af få årtier soldaterforeninger overalt i landet. De kom til at stå bag opstillingen af de fleste af de talrige monumenter for Danmarks faldne i de slesvigske krige.

Langt de fleste monumenter for krigene blev opstillet i Danmarks kobstæder. Når en soldaterforening eller andre i en kobstad opstillede et monument, var det ofte fordi, der havde været sårede soldater indlagt på et lazaret i byen, som det f.eks. var tilfældet i Fåborg. Mange sårede døde på lazarettene af infektioner. Man kunne dengang ikke nedfryse lig, så man kunne ikke sende de faldne hjem til begravelse på deres hjemegn, som man gør med faldne danske soldater i Irak og Afghanistan i dag. Derfor blev de begravet på den lokale kirkegård. Der var af samme grund også et behov for, at man opstillede monumenter lokalt til minde om de faldne, der blev betragtet som soldaterkammerater til våbenbrodreforeningernes medlemmer. Men opstillingen af et monument, kunne også skyldes, at der var foregået krigshandlinger på stedet, som f.eks. på Dybbøl, Danmarks mest betydningsfulde og legendariske slagmark i de slesvigske krige.

Generelt var det altså lokale initiativer med rod i borgerskabets foreningskultur, der lå bag opstillingen af monumenter for de slesvigske krige. Og man mindedes netop *de* faldne, der var begravede på den lokale kirkegård, eller opstillede et monument, fordi der havde været en træfning på netop dét sted. Monumentbyggeriet var altså, uanset den nationale begivenhed det mindede, først og fremmest lokalt.

Selvom det hyppigst forekommende monument stadig var den klassisk inspirerede obelisk, som f.eks. i Fåborg og Horsens, benyttede man faktisk enkelte steder mindesmærker af Jelling-typen. Det gælder eksempelvis monumentet på kæmpegraven på Michaelis Kirkegård i Fredericia, opstillet i 1866 over 40 faldne fra krigen i 1864. Monumentet er dog usædvanligt ved, at der er sat to sten oven på hinanden. Jelling-typen som dansk monumenttype var altså ikke helt glemt i samtiden, men dens genopdagelse var stadig i sin spæde begyndelse. Det forhold, at det skete netop på det tidspunkt, skyldes sikkert ikke mindst dens henvisninger til Danmarks oldtid, som i anden halvdel af 1800-tallet var blevet en meget populær periode. Interessen for arkæologi steg kraftigt med kong Frederik 7. som foregangsperson. Kongen var nemlig en ivrig oldsagsjæger, ofte til senere arkæologers store fortrydelse. I 1873 påbegyndtes også herredsberedningerne, hvis formål var at kortlægge Danmarks oldtidslevn i landskabet. De kom til at ligge til grund for sognebeskrivelserne over de enkelte sognes arkæologiske levn. Monumenter af Jelling-typen lavede netop en forbindelse til fortidens stolte danske vikinger, og denne symbolik passede også fint med tidens nationale begejstring efter nederlaget i 1864, så det var nok det naturlige tidspunkt for Jelling-typens begyndende genopdagelse.

Danske mindesmærker fra 1. verdenskrig 1914-18

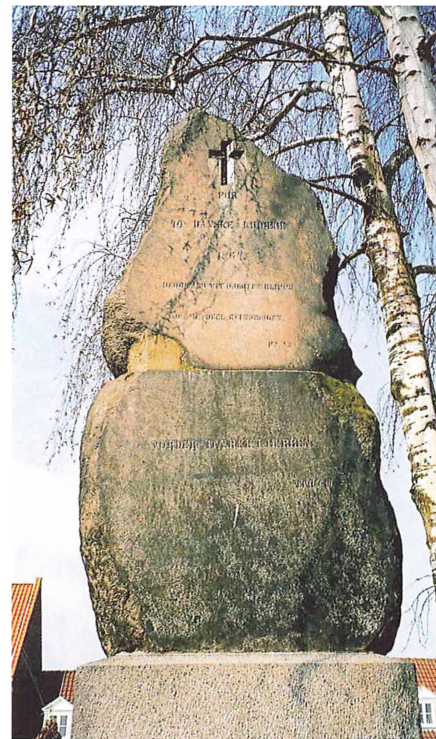
1900-tallets begivenheder har givet anledning til opstilling af det største antal monumenter i Danmarkshistorien til dato.

Danmark var neutralt under 1. verdenskrig 1914-18, men en del danskere omkom på havet ombord på fragtskibe. Det betød, at danske byer, med tradition for

at levere mange søfolk til handelsflåden, fik store tab i krigen. Derfor opstillede de også monumenter for de faldne, mens resten af landet ikke havde faldne at opstille monumenter for. Det er grunden til, at den danske by nord for Kongeåen med flest monumenter for 1. verdenskrig er Marstal på Ærø, men her havde man også 83 omkomne at mindes. Der havde man nemlig, mere end noget andet sted, tradition for at mange sejlede som søfolk i handelsflåden. Monumenterne efter 1. verdenskrig opførtes typisk i begyndelsen af 1920'erne, og de var ofte internationalt inspirerede. Hyppigt ses en stenstøtte med relieffer, som f.eks. i Marstal og Svendborg. Det minder om monumenter i Storbritannien og Frankrig fra samme krig. Det var med andre ord en del af tidens internationale stil i mindesmærker. Jelling-typen ses praktisk talt ikke som monument for 1. verdenskrig nord for Kongeåen, sikkert fordi det var en verdensomspændende konflikt, der blev mindet. Men Danmark var også neutralt, så der blev også derfor næppe følt noget behov for brug af den traditionelle dansk-nationale symbolik, men mere for det moderne og internationale udtryk.

Sønderjyske mindesmærker for 1. verdenskrig

Sønderjylland var under tysk herredomme fra 1864 til genforeningen i 1920. Derfor måtte sønderjyderne deltage i krigen på tysk side. Sønderjylland fik dermed også store tab i krigen, ligesom de krigsførende nationer. Derfor er der i Sønderjylland et monument for de lokale faldne i hver en by og landsby, just som i de andre krigsførende lande. Monumenterne i de sønderjyske landsbyer og mindre købstæder består i høj grad af monumenter af Jelling-typen, som f.eks. i Haderslev og Tønder. Men der er undtagelser, som f.eks. monumentet på Aabenraa Kirkegård fra 1923, med

Monumentet på kæmpegraven på Michaelis Kirkegård i Fredericia opstillet i 1866. Monumentet er tydeligvis Jelling-inspireret, men meget usædvanligt ved, at der er sat to sten oven på hinanden. Foto: Jan Baltzersen.

Monument i Marstal for søfolk fra Ærø omkommet i 1. verdenskrig. Monumentet er opstillet i 1921 og er holdt i en international og klassisk inspireret stil. Foto: Jan Baltzersen.

et relief med både en dansk- og en tysksindet soldat, genkendelige på deres forskellige uniformer. Det er måske fristende at tro, at det kun var de dansksindede, der ville bruge Jelling-typen som monument, for dermed at signalere deres danskhed. Men det tysksindede Tønder Statsseminarium valgte samme monumenttype til at mindes stedets tysksindede faldne. Måske blev det valgt, fordi en natursten, formet af hundreder af tusinder af år, også blev opfattet som en passende symbolik for det evige minde om seminariets faldne.

Jelling-typens storhedstid: Genforeningen 1920

Genforeningen i 1920 er den begivenhed i Danmarkshistorien, der er mindet med næst flest mindesmærker, i alt 580 stk., kun overgået af den tyske besættelse af Danmark 1940-45. Det er desuden den begivenhed, der har resulteret i flest fritstående monumenter, og langt de fleste er af Jelling-typen. De kaldes da også genforeningssten i folkemunde. Det typiske genforeningsmonument består af en natursten i granit, med en ofte meget enkel indskrift samt i nogle tilfælde symboler, som f.eks. i Syvveje hvor det er et Dannebrogssflag.

Genforeningen blev i samtiden beskrevet som "den største stund vor slægt har oplevet", og den blev da også fra begyndelsen mindet med mindesmærker. Dem der opstillede genforeningsmonumenterne, ville med valget af monument ofte dermed vise, at Danmark var en gammel kulturnation, der havde bestået i 1000 år, og at landet fortsat skulle bestå som en selvstændig og selvbevidst nation. Derfor var monumenter af Jelling-typen ofte det naturlige valg.

Ingen anden monumenttype kunne trække en direkte linie 1000 år tilbage til Harald Blåtand og vikingerne. Men når man valgte netop naturstenen som monumenttype, skyldes det nok også det helt igennem uromantiske forhold, at den var gratis, robust og lige ved hånden på markerne.

Monumenterne for genforeningen blev opstillet på initiativ af lokale borgere. Det var typisk medlemmer af den lokale afdeling af Sønderjysk forening, der tog initiativet.

I byerne var initiativtagerne ofte håndværksmestre og folk med liberale erhverv. På landet var det de lokale gårdejere, som havde været på højskole og oplevet højskolebevægelsens nationale vækkelse. Jelling-typen blev brugt som monument både i by og på land. Når man havde fundet en passende sten, fik

I den lille bebyggelse Syvveje i Østjylland har genforeningsstenen national symbolik i form af et Dannebrogssflag, men mange genforeningssten har kun en indskrift.

Foto: Jan Baltzersen.

Genforeningsmonumentet på Ringsted Kaserne, hvor der er indhugget et bånd med skrift, der i stilen minder om runer. Foto: Lokalforsvarsregion Sjælland og Lolland-Falsters hovedkvarter på Ringsted kaserne.

den indhugget en indskrift til formålet, som f.eks. i Ringsted. Kun i nogle tilfælde blev der også indhugget symboler, men da var de især af historisk eller national art, der ledte tankerne tilbage på Danmarks lange, og efter opstillernes opfattelse, glørværdige historie. På Christianshøj i Almindingen på Bornholm blev stenen eksempelvis udsmykket med vikinge-lignende slangesymboler, altså en direkte henvisning til Harald Blåtands vikingetid.

Mindesmærkerne indgik ofte i et genforeningsanlæg, hvor der også var beplantning og en flagstang til at flage for nationale begivenheder. Anlæggene var, især på landet, ofte udformede med en jættestue eller anden stensætning fra oldtiden i anlæggets centrum, hvor også selve mindestenen indgik. Fra 1950'erne og 1960'erne skiftede smagen i mindeanlæg imidlertid, og mange af de imponerende genforeningsanlæg blev fjernet, så der i dag kun er et græsområde med monumenterne og en flagstang tilbage. Det gælder f.eks. i landsbyen Todbjerg i Østjylland. Ofte var indskrifter på genforeningsmindesmærker meget enkle, som f.eks. i Lime i Østjylland, hvor den blot var: "1864-1920", for årene hvor Danmark hhv. tabte og genvandt Sønderjylland, eller i Gørslev på Sjælland, hvor den var: "Sønderjylland vundet 1920".

I Ringsted fik byen og kasernen hver sit genforeningsmonument, og begge var af Jelling-typen. Kasernens sten fik sågar indhugget et bånd med en indskrift, der er lavet, så det minder om runeskrift. I indskriftens ordlyd ser man også tydeligt inspirationen fra vikingetiden:

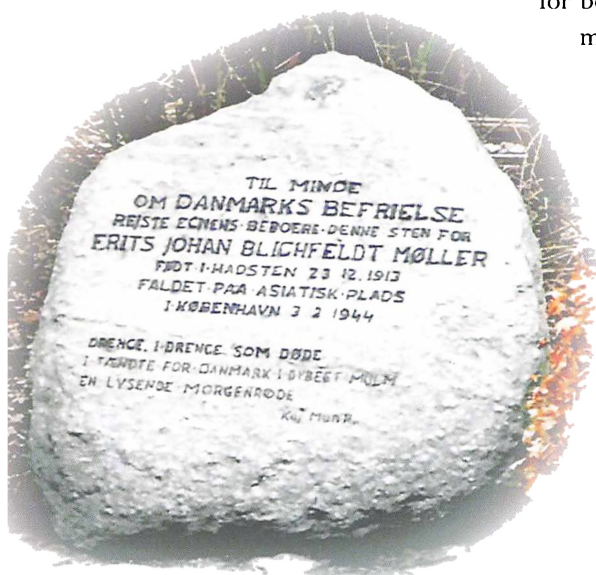
"Skjoldung Stammens urgamle odel, af jernkolde Jættes favntag, forløstes 1920". Den jernkolde Jætte var selvsagt Tyskland.

Jelling-typen blandt besættelsens monumenter

Den begivenhed, der er mindet med flest mindesmærker i Danmark til dato, er imidlertid den tyske besættelse 1940-1945. Der er over 1245 monumenter for besættelsen, i form af bl.a. mindeplader, statuer og ikke mindst mindsten af Jelling-typen. De mange monumenter skyldes, at mens Danmark havde succes med sin neutralitet under 1. verdenskrig, så blev landet som bekendt besat under 2. verdenskrig. Besættelsen blev både i samtiden og eftertiden opfattet som Danmarks "store krig", en rolle som krigen i 1864 havde haft indtil da. Derfor ser man også monumenter for besættelsen overalt i Danmark; i byer, landsbyer og på steder hvor der er foregået særlige begivenheder, som f.eks. nedkastningspladser, hvor modstandsbevægelsen modtog våben og agenter nedkastet med faldskærm fra britiske fly.

En del monumenter minder de modstandsfolk, der blev dræbt af den tyske besættelsesmagt, enten under kamphandlinger eller ved at de blev henrettet for sabotage. Men også selve besættelsen, og især befrielsen, mindes med mindesmærker, som f.eks. Todbjerg. I stationsbyen Hadsten mindede man

Monument for besættelsen i Hadsten. Byen mindede med monumentet både befrielsen og en modstandsmænd født i Hadsten, men dræbt af tyskerne i København i 1944. Foto: Jan Baltzersen.

både befrielsen og en modstandsmand dræbt i København, men født i Hadsten. Man kan ikke sige, at der findes et typisk monument for besættelsen. Dertil varierer de for meget, men Jelling-typen er hyppigt forekommende, og det var også den, man valgte i både Todbjerg og Hadsten.

Nutidens mindesmærker

Vi opstiller stadig mindesmærker i Danmark. Og Jelling-typen som monument benyttes den dag i dag. I Hadsten opstillede man i 1988 et monument af Jelling-typen til minde om 200-året for stavnsbåndets ophævelse. Man valgte en meget stor natursten til formålet og gav den en simpel indskrift: "1788 – 1988 / Stavnsbåndets ophævelse / Frihed giver fremskridt / Rejst af Hadsten og Omegns Landboforening". Her var det de nutidige lokale, der mindede en fortidig national begivenhed, der stadig har symbolsk betydning for dem i nutiden. Jelling-typen blev altså her valgt, selvom eksempelvis Frihedsstøtten, der også minder stavnsbåndets ophævelse, var en obelisk. Man kunne med nutidens velstand også have valgt et fornemt kunstværk. Men det gjorde man ikke. Man valgte Jelling-typen, og det viser, hvor cementeret

Monument i Hadsten for 200-året for stavnsbåndets ophævelse.
Foto: Jan Baltzersen.

Monument af Jelling-typen opstillet i Voldum i Østjylland i 2006. Monumentet er lavet af den lokale kunstner Hans Frørup, som ses ved siden af sit værk. Foto: Jan Baltzersen.

den er blevet som monumenttype i dag. Den er det naturlige valg, når man vil opstille et mindesmærke.

Tilsvarende blev der i 2006 opstillet et mindesmærke af Jelling-typen i landsbyen Voldum i Østjylland. Monumentet minder et lokalt bondeoprør i 1750'erne mod herremanden på det nærliggende Clausholm Slot. Det er altså et helt igennem lokalt mindesmærke, der minder en lokal begivenhed uden nationalt indhold, og opstillet af de lokale. Men monumenttypen, man valgte, er den samme, som Harald Blåtand valgte 1000 år tidligere.

Afsluttende tanker

Ingen ved, hvor mange monumenter der er i Danmark i dag, men der er flere tusind, og de fleste er af Jelling-typen. Harald Blåtand rejste tydeligvis ikke Jelling-stenen forgæves; den blev model for senere tiders danske monumenter, og er det stadig nu over 1000 år senere. Den er så dansk, som en monumenttype kan blive. Den er blevet det arke-typiske danske monument.

Jan Baltzersen er historiker, cand.mag.

Litteratur

- Baltzersen, Jan: *Genforeningsstenene i Lime, Lemmer og Syvveje*, Egnarkivet, nr. 13, (2003)
Baltzersen, Jan: *Monumentet i Marstal*, Rødding Højskoles årsskrift 2006, pp. 36-40
Bjørnvad, Anders: *Krigens monumenter 1940-45* (Odense, 1999)
Hvass, Lone: *Kongelige kæmpesten*, Skalk 2007, nr. 1.
Nielsen, Jens Jepsen: *Vaabenbrødreforeningen for Aarhus og Omegn 1859-1959* (Århus, 1990)
Nielung, Henrik: *Mindesmærker i Fredericia* (Fredericia, 1980)
Vejlager, Johannes: *Genforeningsmindesmærkernes Historie* (Kolding, 1939)
Wilhelmsen, Torben: *Monumenter i København* (København, 1996)

Kilder

Spørgeskemaundersøgelse i forbindelse med Jan Baltzersens forsknings- og formidlingsprojekt "Købstædernes monumenter fra krigen i 1864, 1. verdenskrig 1914-18 og genforeningen 1920" på Dansk Center for Byhistorie 2003 – 2005. En del af projektets resultater kan ses på www.byhistorie.dk/monumenter. Desuden senere feltundersøgelser i bl.a. Voldum og Hadsten.

Jubilæer

som et succeskriterium

At have været gift i 50 år er i sandhed værd at fejre, og skønt årstalskriteriet for at opnå et guldbryllup har været konstant så længe, vi kan konstatere det, så har forhindringerne forandret sig. Førhen var høj dødelighed ved barnefødsler, sygdom og lav levealder de vigtigste årsager til, at ægtepar ikke nåede at holde guldbryllup, i dag er det skilsmisseraten og en sen giftealder. Her ses et guldbryllupspar, der overvandt de ældre generationers forhindringer, foran deres æresport ved Krudthuset i Jystrup, 1921. *Dansk Folkemindesamling.*

I løbet af 1900-tallet er det at fejre et jubilæum blevet stadig mere udbredt, ligesom jubilæer bliver fejret med kortere og kortere antal år på bagen. Et jubilæum er en markering eller festligholdelse af, at der er forløbet et vist antal år, siden en bestemt begivenhed fandt sted. I artiklen gives et rids af jubilæernes historie her til lands, samt et bud på, hvorfor vi måler tiden i jubilæer.

ELSE MARIE KOFOD

Jubilæets rødder

Jubilæum eller jubelår, som det oprindeligt hed, har rod i Det Gamle Testamente, hvor det påbydes, at man skal fejre hvert halvtredsindstyvende år som et jubelår (3. Mos. 25.11.). I den kristne verden fejrede man det første jubelår år 1300, da paven gav fuldt aflad til hele kristenheden. Disse jubelår kaldte man i Tyskland også for gyldne år, og det er sandsynligvis herfra betegnelsen guldbryllup stammer. Et guldbryllup er et 50-årsjubilæum for indgåelse af et ægteskab.

I middelalderen og specielt i 1400-årene kulminerede skikken med, at man skulle fejre jubelår. På det tidspunkt var man i øvrigt gået over til at fejre jubelårene lidt oftere, nemlig hvert 25. år, idet flere havde ytret ønske herom. Den svenskfødte hellige Birgitta, der netop kom til Rom, da man fejrede det 2. jubelår, år 1350, var én af dem, der talte meget varmt for denne sag.

Man begyndte at kalde en fest i et jubelår for et jubilæum, og efterhånden som der blev kortere imellem jubelårene, kom jubilæum derfor til at betyde den fest, man fejrer i anledning af, at der er gået 25, 50 eller 100 år osv. I sidste del af 1900-tallet er antallet af år, der skal til, for at man kan markere et jubilæum blevet færre. Noget der kommer tydeligt til udtryk i forbindelse med bryllupsdagene, hvor hvert af ægteskabets første 25 år nu har fået deres eget navn. Det er en udvikling, der også kan iagttages i forbindelse med runde fødselsdage, der indtil midten af 1900-tallet som regel først begyndte, når man blev 50 år, men som i sidste del af århundredet er kravlet helt ned til 10 års fødselsdagen, der nu bliver kaldt for den første runde fødselsdag.

Jubelbryllupper

Den mest udbredte form for jubilæum har tidligere især været knyttet til bryllupsdagene eller jubelbryllupperne, som 25- og 50-års bryllupsdagene blev kaldt omkring år 1800. Det tidligste vidnesbyrd om et bryllupsjubilæum, der er blevet fejret, er Christian den 5. og dronning Charlotte Amalies 30-års bryllupsdag i 1697. I den anledning blev der lavet to medaljer. Skal man domme ud fra de medaljer, der

Den hellige Birgitta var, sammen bl.a. med poeten Petrarca, med til at overtale paven til, at jubelåret skulle holdes oftere end de hvert 100 år som Bonifacius 7. først havde tiltænkt. Sidenhen afholdtes jubelåret med intervaller på henholdsvis 50, 33 og 25 år. Her ses Skt. Birgitta (1303-1373) afbildet i et middelalder håndskrift, der ligger i det Kungliga Biblioteket i Stockholm. *Gengivet efter Lademanns Verdenshistorie – Historie og Kultur. Bd. 2*

Medaljer slået i anledning af 30-året for Christian 5. og dronning Charlotte Amalies bryllup, 1697. *Nationalmuseet, Mønt- og Medaljesamlingen.*

Skillingsviseforfatter Julius Strandberg og hans kone Dina måtte "nøjes" med et stille sølvbryllup grundet sønnens mæslinger. De er her afbildet i haven på deres landsted "Alabama" i Charlottenlund, ca. 1890. *Dansk Folkemindesamling.*

er blevet lavet, var det ikke almindeligt at fejre hverken 50-års eller 25-års bryllupsdag på dette tidspunkt. Det blev det først blandt borgerskabet lidt over midten af 1700-tallet. Den ældste 50-års bryllupsdag, der kendes, blev fejret i 1760, mens den ældst kendte 25-års bryllupsdag foregik i 1776.

På dansk findes betegnelserne guld- og solvbryllup for henholdsvis 50- og 25-års bryllupsdagene for første gang på tryk i bogen *Gynæologie eller over Møedom, Samleie og Ægteskab*, som er oversat fra tysk i 1815:

”Den højtidelighed med hvilken nederlænderne plejer at udmærke det 25. og 50. år efter deres forbindelse, beviser hvor højt de vide at skatte et lykkeligt ægteskab. Hint kaldes solvbrylluppet og det sidste guldbrylluppet. Ægtefolk der når denne periode, lade sig på ny højtideligt sammenvie i kirken, ved hvilken handling den hele afkom i almindelighed er til stede. For velhavende folk slås i denne anledning jubelmedaljer; de selv giver måltider, til hvilke ikke alene hele familien, men endog alle bekendte indbydes. For et folende hjerte kan der ikke gives nogen mere indtagende fest på et gråhærdet og endnu muntert pars jubelbryllup, at se born, børnebørn og børnebørnsborn på en sådan mangfoldig vis yde det reneste kærlighedsoffer.”

Den måde, man markerede disse jubelbryllupper på, var inspireret af kirkens måde at fejre jubilår. Derfor var guld- og solvbryllupper ikke, som det efterhånden blev almindeligt senere, alene en verdslig fest. Der blev afholdt en højtidelighed i kirken for det jubilerende brudepar, hvor jubelparret modtog den kirkelige velsignelse, og det var festens højdepunkt. Herefter gik parret i procession igennem byen – hvis der var born og børnebørn, så sammen med dem, men ellers trådte byens borgere til. Kirken, hvor en del af festen jo var henlagt til, var pyntet med tæpper og blomster. Bagefter modtog guldbryllupperet også i hjemmet vidnesbyrd om medborgernes agtelse og velvilje. I de tilfælde, hvor parret, eller blot den ene af ægtefællerne havde gjort noget særligt for byen, er der eksempler på, hvordan byen var illumineret, og at der blev affyret kanonsalutter.

Den stille fest

Den kirkelige del af festen var i 1800-tallet mere eller mindre obligatorisk. Selvom festen kun skulle fejres i stilhed, så skulle man hen i kirken og velsignes. Det var fx tilfældet for skillingsviseproducenten Julius Strandberg, fordi hans søn havde mæslinger da han holdt solvbryllup i 1887. I hans dagbog den 23. november 1887 skrev han følgende: »Det er i Dag 25 Aar siden Dina og jeg blev gifte. Børnene havde paa den smukkeste Maade gjort alt for at gjøre os Dagen saa smuk som muligt. Ogsaa Bedstemoder var med, og Dinas Moder. Vi fik en hel mængde Foræringer; og Robert havde skrevet en smuk Sang. Dina og jeg vare i Aften i Helliggeistes Kirke. Vi fik en Masse brevlige og telegr. Lykonskninger. Vi holdt dog Festen stille. Ove ligger jo af Mæslinger, men synes at have det ret godt. Sch. var her ogsaa. *Vor Sølvbryllup*”.

Optog og processioner spillede tidligere en stor rolle i fejringen af jubilæer, da de var en offentlig tilkendegivelse af den opnåede succes. Her er det fiskere der går i optog i anledning af Jubilæumsfesten i Esbjerg, 1893. *Dansk Folkemindesamling.*

Statussignaler

Bryllupsjubilæerne var i første del af 1800-tallet mere en offentlig begivenhed end de var en familiebegivenhed. Kærlighedsægteskabet og familien var vigtige hjørnesten i den borgerlige ideologi, og her var en anledning til, at de kunne blive vist frem for offentligheden. Men de var også en anledning til, at man kunne samle familien og netværket af andre borgerlige familier. Selskabslivet spillede en vigtig rolle for det sammenhold, som borgerskabets familier forsøgte at skabe indbyrdes for at kunne fremstå som en samlet stand eller klasse. Og processionen igennem byen var desuden en demonstration over for resten af byens borgere af, hvem der hørte med til kredsen. I slutningen af 1800-tallet kommer den verdslige del i forbindelse med borgerskabets markering af bryllupsjubilæer til at spille en mere fremtrædende rolle, hvorved der mere bliver tale om en familiefest.

Aviser bragte i 1800-tallet jævnligt omtaler af par, der skulle holde deres jubelbryllupper. Og i slutningen af århundredet begyndte det også på landet at blive almindeligt at markere sin 25- og 50-års bryllupsdag. I begyndelsen var det mest guldbryllupper, der blev fejret, men efterhånden blev det også her almindeligt med sølvbryllupper, som Povl Poulsen fra Foldby sogn skriver i 1935: "Omkring 1890 begyndte man her at fejre 25 årsdagen for ægteskabets indgåelse ved en fest kaldet sølvbryllup." >

Ude på landet

I sine erindringer om livet i Stevns og Bjæverskov herreder i slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-tallet fortæller Anna Pedersen, hvordan festmønstret ændrede sig der. En udvikling der foregik på samme måde mange andre steder i landet: ”Man begyndte at fejre guldbryllup og sølvbryllup, som de gamle ellers ikke har talt om. Jeg mindes farfars og farmors guldbryllup i sept. 1892. Jeg var ikke fyldt 7 år, men jeg husker dog et og andet. Vi boede i samme hus, så jeg har overværet det hele. Der kom nogle mænd ved degnen (som vi sagde dengang) i spidsen, de andre var medlemmer af sognerådet; de overrakte guldrudeparret en pengegave med lykønskning fra sognets beboere – og en lille skrivelse.”

Når Anne Pedersen husker, at de fremmede kun blev budt en skænk, var det fordi, der på et tidspunkt i løbet af dagen skete det, at bunden gik ud af et ølglas, ”et af de gammeltdags tykke, som man brugte den gang”. I den forbindelse husker hun bemærkningen: ”Det var godt, det ikke skete, mens degnen (eller en af de andre mænd) drak.”

Om eftermiddagen var guldrudeparret og deres børn til alters, hvorefter man i al beskedenhed spiste hjemme. Sandsynligvis af netop samme grund kan Anna Pedersen ikke huske hverken, hvor mange de var, eller hvad de spiste.

Andre af Anna Pedersens familiemedlemmer fejrede senere i 1890'erne både sølvbryllup og 80-års fødselsdag, men under lige så beskedne former. Kun de nærmeste naboer og familiemedlemmer var indbudt og spiste et måltid, og ellers fornojede man sig som ved en anden sammenkomst. I årene før den første verdenskrig kom man ind på at fejre et guldbryllup i sognet som en begivenhed hele sognet deltog i: ”En komité blev dannet og lister sendt rundt, så folk kunne tegne sig på listen som deltagere i spisning i forsamlingshuset og samtidig give en pengegave, som blev overrakt guldrudeparret ved festen. Endelig begyndte man i øvrigt også at gøre lidt mere stads ud af konfirmation, som ikke før var fejret.”

Hvis det var et ubemidlet ægtepar, der fx boede på fattiggården, var det ikke ualmindeligt, at sognerådet både betalte guldbryllupsfesten og tog initiativ til at samle penge ind, så parret kunne få en gave.

Der var prestige i at have mange gæster til sit sølv- eller guldbryllup, også uden for landets grænser. Billedet viser et guldbryllup blandt dansk-amerikanere med 200 gæster afholdt i Solvang, 1925. Dansk Folkemindesamling.

Til et rigtigt jubilæumbryllup hører i dag en god sang. På landet i 1800-tallet blev bryllupssangen eller bryllupsverset en gang imellem kunstfærdigt udsmykket, i nogle tilfælde blev sangen sunget, mens den i andre tilfælde var beregnet til at hænge på væggen i stuen efter festen. Denne guldbryllupssang er udarbejdet af Søren Gartner i Gudum, Skodsborg herred, anno 1891. *Dansk Folkemindedsamling*.

Igennem Anna Pedersens beskrivelse af ændringerne i festmonstret omkring århundredskiftet 1900 demonstreres, hvordan familiens mærkedage også på landet får en større betydning, og hvordan man i praksis taklede overgangen fra et samfund, hvor landsbyfællesskabet spillede en stor rolle, til et samfund, hvor festmonstret blev orienteret imod familien og det enkelte individ. Dog fortsatte man på landet med at invitere naboerne til de store familiebegivenheder, og især solvbryllupper vedblev ned i 1900-tallet mere at have præg af at være en jubilæumsfest end en egentlig familiefest. I 1947 fejrede præsten i Aarby sit solvbryllup. For at alle sognets 220 beboere kunne være med, måtte man opføre en ekstra træbygning i tilknytning til forsamlingshusets sal. I 1949 var det bageren i Vadum, hvor samtlige byens indbyggere foruden et par hundrede andre var inviteret. Rutebiler fra alle verdenshjørner bragte gæster til bagergården. Og i 1957 fortalte én af Viborg-egnens populæreste kogeko-

ner, hvordan de måtte have 47 terriner i gang til uddeleren i Klejstrups solvbryllup. Til den fest var de 535 gæster. I disse tilfælde kan der næsten drages en parallel til byernes forretningsjubilæer, fordi der var tale om familier med et erhverv.

Individets milepæle

De enkelte familiemedlemmers runde og halvrunde mærkedage blev også hos middelklassen i byen anledninger til at familiemedlemmerne skulle samles. Men ud over at festerne var med til at styrke familiebåndene, kan man iagttage nogle nye tendenser i løbet af 1900-tallet især i forbindelse med jubilæer, bryllupsdage og fødselsdage. Netop disse fester bliver en form for milepæle ikke blot i familiens liv, men også i forhold til det enkelte individ, og hvor meget han eller hun har nået i livet.

Fra borgerskabet havde middelklassen arvet en fremadskuende tankegang, hvor det netop gjaldt om at få magt over tiden. Gulduret, som i midten af 1900-tallet var en populær gave til mandens 50-års fødselsdag eller jubilæum på arbejdet, kan betragtes som en slags symbolsk diplom til den, for hvem dette er lykkedes. Mændenes jubilæer, der kom til som en ny fest i byerne op igennem 1900-tallet, var i høj grad knyttet til deres succes i arbejdslivet.

Traditionen med at fejre lang og tro tjeneste i arbejdslivet havde længe eksisteret inden for den statslige forvaltning, hvor embedsmændene belønnedes med rang og medaljer. Efterhånden begyndte man også i det private erhvervsliv at fejre arbejdsmæssige jubilæer. Her ses bogtrykker Frederik Knudsen i Bryrup ved sit 25-års jubilæum i 1944. Gengivet efter "Traditionen tro?" af Else Marie Kofod.

Illustreret Familie-Journal var gennem længere tid med til at beskrive og sætte trends for traditioner blandt middelklassen. På denne forside fra 1907 er det traditionen med at kaste brudebuketten, der er afbildet. Gengivet efter "Traditionen tro?" af Else Marie Kofod.

I mange erindringer nævnes solvbrylluppet ofte som en særlig fin og stor fest, der skiller sig ud fra de andre familiefester. Børnene er på dette tidspunkt ved at være fra hånden, og mange har rent arbejdsmæssigt nået de mål, de har sat sig. Økonomien er måske nogenlunde stabil, så man har råd til at holde en stor fest, også for at vise omverden, at man har sit på det tørre.

Hvor et livsforløb på landet var blevet afbilledet som en kollektiv alderstrappe med fastindrettede og forudsigelige trappetrin, udgjorde et livsforløb hos såvel borgerskabet som middelklassen i byen en individualiseret karrierestige: din fremtid skaber du selv. De enkelte trin på karrierestigen kan derfor betragtes som et mål for, hvor langt man er nået, men dermed også for, hvad man mangler at nå. Sat på spidsen bliver især de jubilæumsagtige mærkedage derfor en slags succesmål, hvor tiden kommer til at spille en vigtig rolle, fordi man kun er en succes, hvis man kan leve op til de herskende normer for, hvor langt man skal være nået på det bestemte tidspunkt i livet. Fra at have været et livsforløb er livet nu blevet en løbebane. Den forjagethed, der let bliver en konsekvens af en sådan tankegang, bliver fra 1920'erne et tilbagevendende tema i medierne som fx i denne artikel i ugebladet *Illustreret Familie-Journal* med overskriften *Skynd dig* fra 1927:

10 Øre pr. Nummer.

LAUSTBÆRY
(ALLERS)

FAMILIE-JOURNAL.

Nr. 2. Søndagen den 13. Januar 1907. 31. Aarg.

En Vesttoursist i Amerika. Efter M. Stanton. 1890.

"Hvis man skulle finde et motto, der foruden at karakterisere det tyvende århundredes børn også gav udtryk for det, der ligesom præger hele tidsbilledet. [kan man... sammenfatte [det] i disse to ord skynd dig... Livet pulser med rivende hast... tilværelsen gennemlevs i iltogsart... i tankerne iler mange langt forud, lægger planer og bestemmer klokkeslæt og dage og har for længst i tankerne beslået den tid, som endnu ligger i det fjerne... skynd dig at tænke på dig selv først og fremmest, så du ikke skal blive tilsidesat eller gå tabt af noget. Skynd dig at tage din chance, for at benytte lejligheden til at komme frem, hvor den tilbyder sig... Skynd dig når du står i dine bedste år, at få det mest mulige ud af den."

Efter Første Verdenskrig fornemmes det, hvordan planlægning og selvdisciplin for alvor kommer til at gennemsyre livet i byen, både for at få hverdagen til at hænge sammen og også for at få noget ud af livet. I ugebladet *Illustreret Familie-Journal*, som i udpræget grad var middelklassens talerør, opfordres de hjemmegående husmodre "til at lægge en plan for hver eneste dag, og at inndele tiden med forstand og omtanke. Gøres dette ikke, så har man intet overblik over dagens skiftende timer, der da smuldrer bort."

Tosomheden er ofte blevet romantiseret, hvilket også afspejler sig i parforholdets og ægteskabets mange jubilæer. At tosomhedens traditioner også har været underkastet kommercialiseringens vilkår kan næppe overraske, både som her på dette stærkt romantiserede postkort af et forelsket par fra starten af 1900-tallet, så vel som af guldsmede og blomsterhandlere, der har navnelister på årsdage og jubilæer liggende fremme. Gengivet efter "Traditionen tro?" af Else Marie Kofod.

Ritualisering

Ritualer har den funktion, at de strukturerer og skaber orden. De to mest velkendte ritualekomplekser består af de ritualer, der hører med til årets fester og livets høj-tider. De indgår i et system, der opdeler et kalenderår og et menneskeliv i mere overskuelige dele. Sociologen Edmund Leach har netop fremhævet denne egenskab som en meget vigtig funktion. Den orden, der skabes af dette system, mener han, er et uundværligt fundament i socialt liv, for som han siger »vi skaber tid ved at skabe intervaller i det sociale liv.«

Hvis der skulle skabes overskuelige intervaller og en rytme i såvel årets som livets løb, der kunne dæmme op i forhold til fornemmelsen af, at tiden blot løb af sted, måtte man enten skabe nogle nye ritualer, der passede til bylivet, eller få dem, man havde med sig fra landet, til at passe hertil. Der skulle så at sige skabes en kalender og et livsforløb med fikspunkter, der var relevante for livet i byen. Det er i denne sammenhæng, det stigende antal jubilæer, som er knyttet til det enkelte individ, til den enkelte by og til arbejdslivet, kan ses.

For et ungt forelsket par er det fx vigtigt at markere først månedsdagen for den dag, de begyndte at komme sammen, siden halvårs- og helårsdagen, og tilsvarende når de bliver gift. Jo flere måneder og år, de kan fejre – eller jo flere tidsintervaller de kan lægge oven i hinanden – jo længere har deres forhold varet, og des større er deres succes. Det samme gælder en dygtig medarbejder på en arbejdsplads, for et firma – ja, eller for et tidsskrift, der har eksisteret i 25 år. Med et jubilæum får man mulighed for at synliggøre succesen over for omverdenen, hvorved succesen yderligere bliver understreget, fordi synlighed i sig selv er blevet et statussymbol i det moderne byliv.

Else Marie Kofod er folklorist, overarkivar og leder af Dansk Folkemindesamling og forfatter til bogen "Traditionen tro?" som udkom i november 2008.

Litteratur

Frykman, Jonas og Orvar Löfgren 1979: *Den kultiverade människan*. Lund.

Gynæologie eller over Møedom, Samleie og Ægteskab. 1-5. København 1798-99. Bd.5:231

Galster, Georg 1936: *Danske og norske Medailler og Jetons ca. 1533-ca. 1788*. København.

Kofod, Else Marie 2008: *Traditionen tro? Hverdag og fest igennem 200 år*. Odense.

Leach, Edmund 1976: *Culture and Communication*. Cambridge.

Schein, Edger H. 1978: The Stages and Tasks of the Biosocial Life Cycle. 27-61 i Schein, Edger H.: *Career Dynamics. Matching Individual and Organizational Needs*. Massachusetts, London.

Kilder

DFS 1906/43

Pedersen, Anna 1960. *Højtid og gæstebud*. Optegnelser fra Stevns og Bjæverskov herreder. København.

Ugebladet *Illustreret Familie-Journal* 1923, 1927.

Grænselandets historie er også Danmarks historie

Ny samlet fortælling om Sønderjyllands historie

Bind 1 om tiden indtil 1815 fås i handlen nu

Læs om, hvordan Sønderjylland blev grænseland. Om hvordan området fra 1200-tallet fik en særstilling inden for det danske rige som et hertugdømme for sig. Læs om de rivaliserende hertuger og om konflikterne - både på lokalt og på storpolitisk plan. Bliv klogere på historien om, hvordan Sønderjylland blev et mødested mellem dansk, tysk og frisisk kultur – og Danmarks bro til Europa.

520 sider, indbundet og rigt illustreret.

Forfattere: Orla Madsen, Bjørn Poulsen, Carsten Porskrog Rasmussen og Lars N. Henningsen.

Bind 2 om tiden fra 1815 til i dag udkommer i efteråret 2009

Læs om, hvordan den nationale konflikt opstod i 1800-tallet og kulminerede under de to slesvigske krige 1848-50 og 1864. Få den nyeste viden om sønderjydernes tid under Preussen og delingen af Sønderjylland i 1920. Om mindretallene nord og syd for grænsen og om spændingerne, som fra 1950'erne er afløst af fredelig sameksistens.

500 sider, indbundet og rigt illustreret.

Forfattere: Hans Schultz Hansen og Henrik Becker-Christensen.

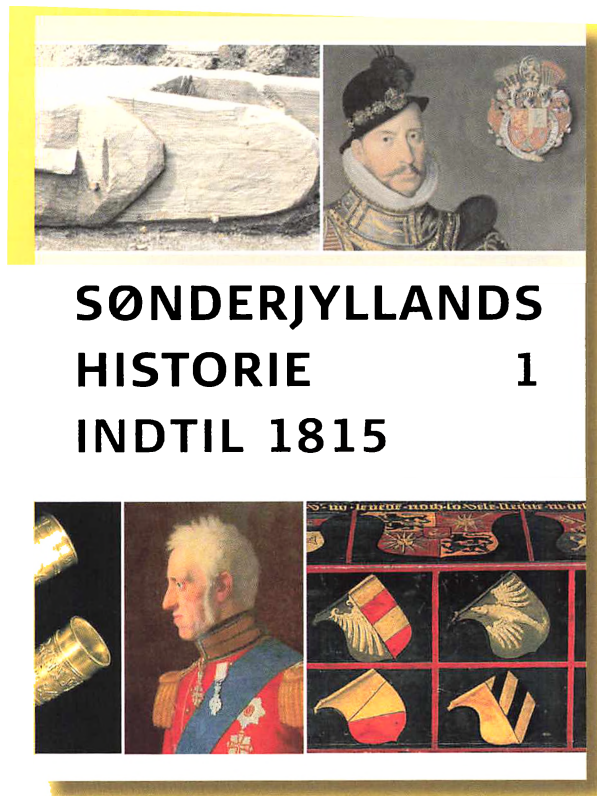
Pris: 498 kr. pr. bind, 798 kr. for begge bind (ekskl. forsendelse).

Rabat til medlemmer af Historisk Samfund for Sønderjylland.

Læs mere på www.hssdj.dk

Køb "Sønderjyllands Historie" i boghandelen eller direkte hos Historisk Samfund for Sønderjylland.

Historisk Samfund for Sønderjylland
Haderslevvej 45 · 6200 Aabenraa
Tlf. 74 62 46 83
e-mail: hssdj@hssdj.dk
www.hssdj.dk

— om brugen af Nationalmuseets have i den indre by gennem tiden

De fleste, der har besøgt Nationalmuseet, har nok lagt mærke til måske endda besøgt den gårdhave, der omkranses af udstillingsområdet for Danmarks Oldtid. De færreste kender dog havens fortid, anvendelse og udvikling, før den fik den form, den har i dag.

STINE WIELL

Den ældste tid

I 1720'erne blev en købmandsgård i Kalveboderne i København købt og ombygget til trefløjet palæ med en forbygning i bindingsværk for kronprinsen, den senere kong Christian 6. (1699-1746) og kronprinsesse Sofie Magdalene (1700-1770). De fik også en prægtig nyindrettet have bag palæets hovedfløj, hvor en ældre parterrehave før lå. Her så man ensformede laurbærtræer, der omkransede de to overste, rektangulære græsbede, i de to nederste bede sås pyramideformede takstræer og formklippede buksbom i sirlige mønstre, samt seks fontæner. Øverst så man en pavillon, to labyrinter og nicher for statuer i bly, samt en terrasse.

Palæet blev ombygget og udvidet flere gange, og bag en af dem stod arkitekten Nicolai Eigtved (1704-1754), der i 1743-44 skabte et rokokopalæ, sådan som det i hovedsagen ses i dag. Det var et trefløjet anlæg med en lav forbygning foran mod Frederiksholms Kanal og forlænget med en bagudliggende fløj langs Ny Vestergade. Senere tjente palæet som friboliger for landets højeste embedsmænd. Museet overtog palæet i midten af 1800-tallet, hvorefter nogle af museumsfolkene indrettede og nyopstillede samlingerne i palæet og fik deres tjenesteboliger her. Det betød også, at palæhaven stod til rådighed for beboerne som en fælles privathave, der fra da af fremstod som en blanding af private haver og et sted, hvor man kunne anbringe museumsgenstande beregnet til udendørs brug – altså som en slags magasinering.

Den ældst kendte grundplan af palæhaven er fra omkring 1728. Det fremgår af regnskaber i Rigsarkivet, at haveplanen stort set blev fulgt i virkeligheden. Planen over haven findes i Frederik 5. Atlas, TOM LIV. *Det Kongelige Bibliotek.*

Paradisets have

I slutningen af 1800-tallet fremstod haven som en blanding af en barokhave, en engelsk romantisk have, en klostergård og små firkantede haver for de 10-12 palæbeboeres børn. Elin Müller, gift Nordman (1892-1972), var en af dem, og hun skrev i sine barndomserindringer fra Nationalmuseet *Vandring i usynligt rum* fra 1960 om tiden omkring 1900. Et særligt afsnit handler om palæhaven, der for børnene var intet mindre end paradisets have.

En særlig børnevenlig beboer i Stormgades baghuse, hvis vinduer vendte ud mod haven, var hornblæser, og han spillede af og til for børnene, som til gengæld sjippede for ham eller gav opvisning i at gå på stylder. Som tak sendte han kulørte konfektstykker, der var trukket på sytråd, ned til børnene. En anden børneven var museets varmemester og smed Wahl, som havde sit kedelhus og smedeværksted i det indhak i haven, som vendte mod vest. Han var indbegrebet af tålmodighed og lod børnene forsøge sig med smedning af jern, når ambolten var ledig.

I haven stod også en skamstotte i granit for den tidligere rigshofmester Corfitz Ulfeldt (1606-1664), som i 1663 var blevet dømt for majestætsfornærmelse og landsforræderi. Skamstøtten blev rejst samme år på Ulfeldts Plads (i dag Gråbrodre Torv), hvor en af hans store gårde var blevet jævnet med jorden. Skamstøtten gik til ved Københavns brand i 1728, men blev genskabt hele to gange senere. I midten af 1800-tallet blev den tredje skamstotte flyttet til museets kælder, hvorfra den siden blev sat op i haven på et sted, hvor der altid var skygge. For Elin og de andre palæbørn

Dette maleri af palæhaven er tilskrevet maleren af C.F. Christensen (1805-1883). I forgrunden ser man tre beboere, generalløjtnant Christopher von Krogh, helten fra Isted, med datter og hustru. Nationalmuseet.

Litteratur og kilder

Elin Nordman:
Vanding i usynligt rum. 1960

Inger Mejer Antonsen: *Prinsens Palais I-II*,
Nationalmuseet. 1992

var stottens eneste formål at være skjulested, når de legede. De indhugne ord: "Til ævig Skam, Spott og Skiendsel" var uden betydning for børnene, men de kom altid til at fryse lidt, når de skjulte sig bag støtten. Elins far, museumsdirektor Sophus Müller (1846-1934), kaldte den rå, og det stod i modsætning til Komediehusets trekantede frontispice, der stod lænet op ad en mur under et halvtag - ved siden af havens mødding. Gavlprydelsen fra 1748 var i alt fald ikke rå med sine runde damer og overflødighedshorn. Langs palæets hovedbygning stod i haven på rad og række gravsten og søjlebaser fra middelalderen, og de tjente som perfekte diske i børnenes grønthandlerbutik eller som borde i et større dukkehjem. Selvom børnene ikke måtte, så var det svært ikke at stå oppe på stenene og trykke næsen ind mod ruderne til oldtidsudstillingen. Her måtte de med ansigtsgrimasser nødvendigvis opmuntre de besøgende, der tydeligvis kedede sig, eftersom de slæbte fodderne efter sig.

Den græske forbindelse

Barnehaverne blev hvert forår plantet til med stiklinger af stedmoderblomster, som Müller sammen med sine børn forinden havde købt hos en gartner. Stiklingerne skulle helst have sat en lille blomst, for det vigtigste var at få den helt rigtige farve, og børnene valgte og vragede i en uendelighed. Det fortsatte, når blomsterne skulle plantes, for placeringen skulle også være den helt rigtige, og flere muligheder måtte prøves, imens hornblæseren lå i sit vindue og gav gode råd, indtil den endelige placering blev fundet. Men dermed var det slet ikke slut, for så skulle der vandes og rives og vandes og rives igen, og i den følgende tid blev blomsterknopperne omhyggeligt talt hver morgen og eftermiddag.

I et særligt solrigt område voksede et duftende akacietræ, og op ad muren var plantet et espalier med vindruer. Flere elmetræer stod i midten af en stor græsplæne, og udenom voksede en overdådig guldregn, et paradisæbletræ og ikke mindst havens største pryde, et måske 150 år gammelt morbærtræ, der af familien Müller blev kaldt Morbærkællingen.

Træet var støttet af flere krykker, men det gav stadig frugter, der dog for børnene var vanskelige at få fat på, fordi de sad overst. Men en stylte, der rystede grenene, gjorde underværker, for så faldt bærrerne af. De var mørkerøde og tyndtflydende, fordi træet som en anden troldkælling kunne trylle vandet om til okseblod. Historien om træets blodrøde bær stammer fra grækeren Ovids digt om Pyramus og Thisbe fra omkring år 8 f. Kr. De to elskende måtte ikke få hinanden og mødtes derfor i hemmelighed under et morbærtræ med snehvide bær. Engang Thisbe kom først, blev hun mødt af en løve med blod i munden, fordi den netop havde ædt en okse. Derfor flygtede hun, men havde forinden tabt sit tørklæde, som løven stænkede med blod. Da Pyramus kom, så han Thisbes tørklæde, troede hun var død og dræbte sig selv. Da Thisbe kom tilbage og fandt sin elskede, begik også hun selvmord. Fra da af gav træet blodrøde bær, fordi roden havde drukket blodet. En vindstille dag, mens Müllerbørnene var i skole, lagde morbærkællingen sig ned og døde.

Med slet skjult henvisning til J.F. Coopers fortælling om *Den sidste Mohikaner* skrev Elin Nordman, at børnene blev palæhavens sidste mohikanere.

Maleri af palæhaven med (lidt af) Morbærkællingen yderst til venstre, udført af Bodil Müller, storesøster til Elin Müller. Også Elin har bedrevet et maleri af palæhaven, hvori Morbærkællingen med dets krykker var afbildet. Dette maleri er desværre gået tabt. Bodil Müllers maleri er i privat eje. *Nationalmuseet*.

Palæhaven som en del af museumsudstillingerne

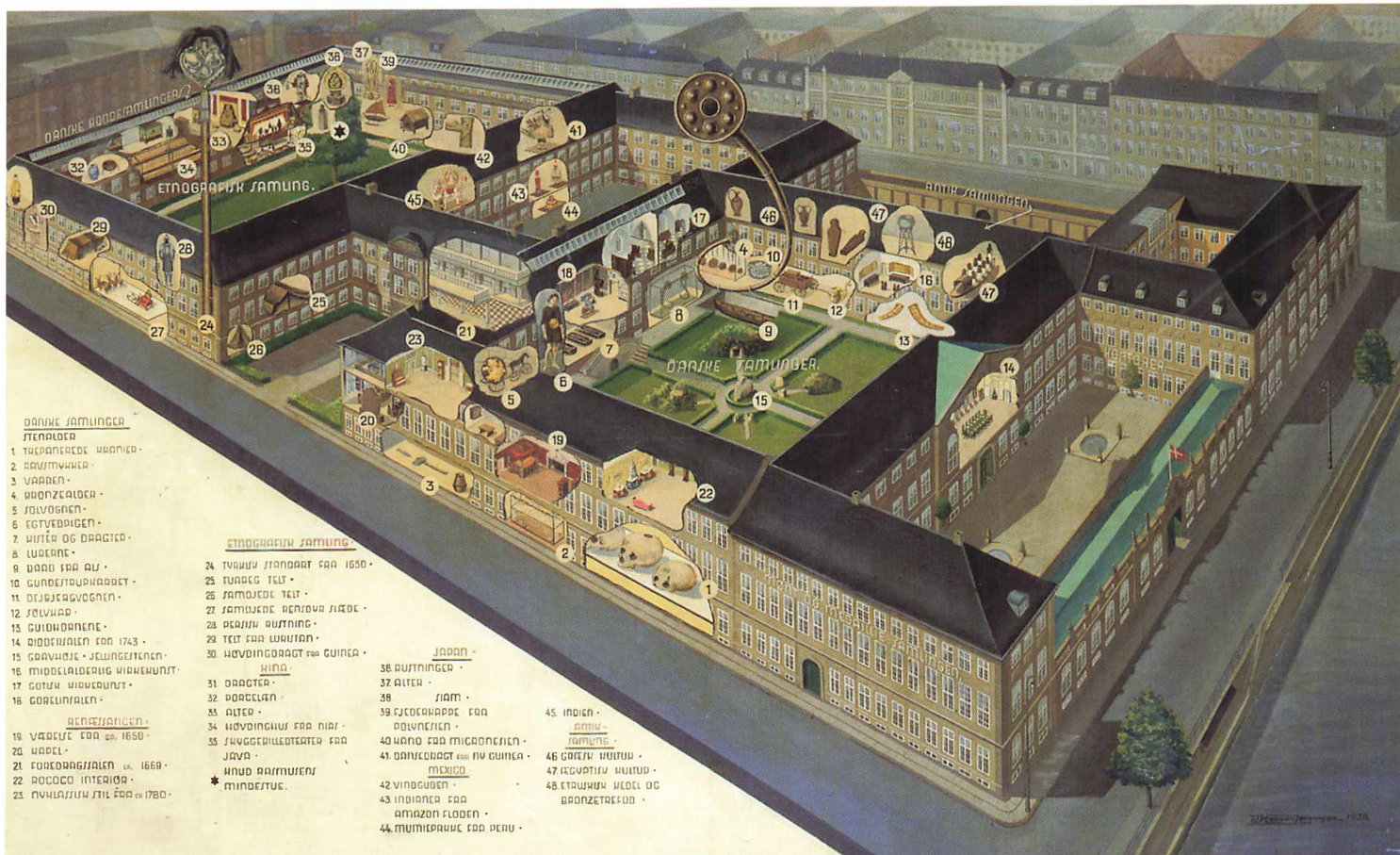
Nationalmuseet blev om- og udbygget i første halvdel af 1930'erne, og arealet blev fordoblet med bygninger og gårde, så de omfattede hele det rektangulære areal inden for Frederiksholms Kanal, Ny Vestergade, Vester Voldgade og Stormgade, samt bygninger og gårde over for museet i Ny Vestergade 11. I sommeren 1935 var de danske samlinger indtil 1750 blevet nyopstillet, og palæhaven var blevet renoveret og nu for første gang alment tilgængelig for museumsgæsterne.

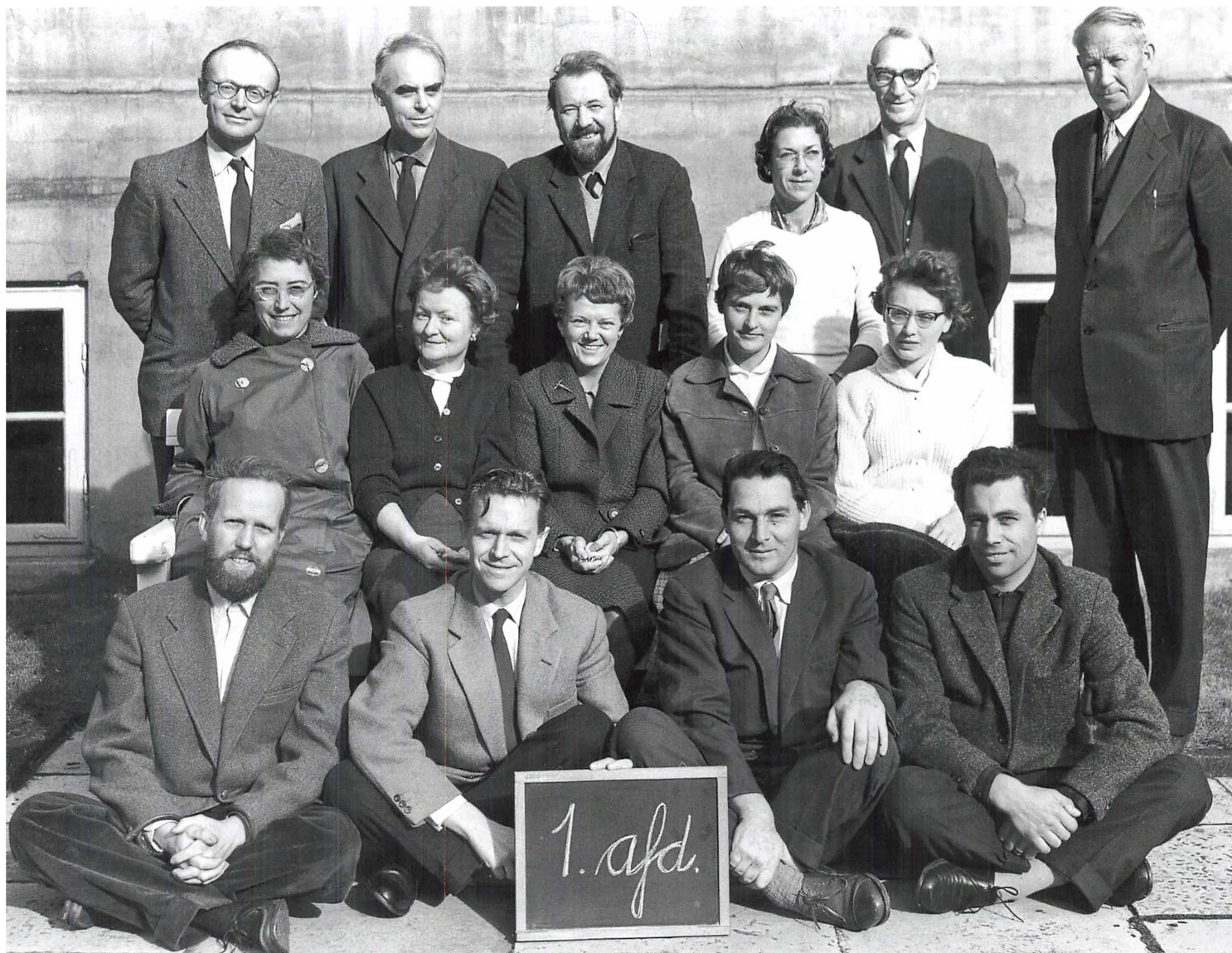
De store træer i palæhaven var blevet fældet, og dermed forsvandt også det rige fugleliv. Adgangen til haven fra hovedbygningens forhal lå nu centralt, og den lange midterakse fra Eigtveds tid blev derved understreget, idet også grus-

stjerne krydsede den nu helt firkantede have. I centrum stod en kopi af den store Jellingsten, senere bemalt i stærke farver som fra vikingetiden af forfatteren og multikunstneren Rudolf Broby-Johansen (1900-1987) med hjælp fra runologen Erik Moltke (1901-1984) og maleren Gustav Hjortlund (1901-1977). Uden om stenen stod i retning mod de fire hjørnevinkler en kopi af en runddysse fra Herrestrup i Odsherred, en original jættestue fra Langeland, begge fra yngre stenalder, en lige så original gravkiste fra Gravlev i Himmerland, samt en kopi af en enkeltgrav fra Brobol i Sydjylland. Endelig stod foruden skamstøtten en del originale sten med bl.a. helleristninger fra bronzealderen i haven. På denne måde blev palæhaven noget særligt for de oldtidsglade museumsgæster, arkæologer og andre arkæologinteressererede i mange år fremover.

Det var derfor naturligt, at personalet på museets 1. Afdeling for oldtid blev fotograferet i palæhaven i 1960. En anledning til fotograferingen kendes ikke, men den er karakteristisk for tiden, som når denne artikels forfatter ser på sine egne årlige klassefotografier fra Katrinedalsskolen i København i de år. På afdelingsfotografiet står "klasselæreren", d.v.s. overinspektøren, i bagerste række til højre med en smule afstand til sit personale.

Museet set fra luften, af P. Haagen Jørgensen i 1939. Nationalmuseet.

Uddannelsesmæssigt åndehul og flinthuggerværksted

I 1960'erne lå Københavns Universitets Forhistorisk-Arkæologisk Institut på Nationalmuseet. Også for de arkæologistuderende var palæhaven noget særligt. I 1971, da den franske geolog og specialist i den allerældste europæiske stenalder, Francois Louis Henri Bordes (1919-1981) var på gæstetourné i Danmark, demonstrerede han flinthugning fra den periode, der i fagsproget kaldes i yngre palæolitikum. Det foregik helt naturligt i palæhaven.

I 1988-1992 blev Nationalmuseet atter ombygget, udvidet og udstillingerne nyindrettede. Indgangen i Ny Vestergade var blevet yderligere prioriteret og blev museets eneste indgang for publikum til alle samlinger, særudstillingslokale, foredragssal og en biograf.

Palæhaven var blevet delvist overdækket med en tværgående glasgang til det gamle palæ for at lette adgangen til Danmarks oldtid for besøgende. Da var oldtidsgravene og

På fotografiet fra 1960 ser man personalet på den daværende oldtidsafdeling. Nationalmuseet, Danmarks oldtid.

Jellingstenen fjernet, mens skamstøtten og nogle andre mindre sten deriblandt nogle prydet med helleristninger fortsat kan ses blandt de nu 16 år gamle akacietræer.

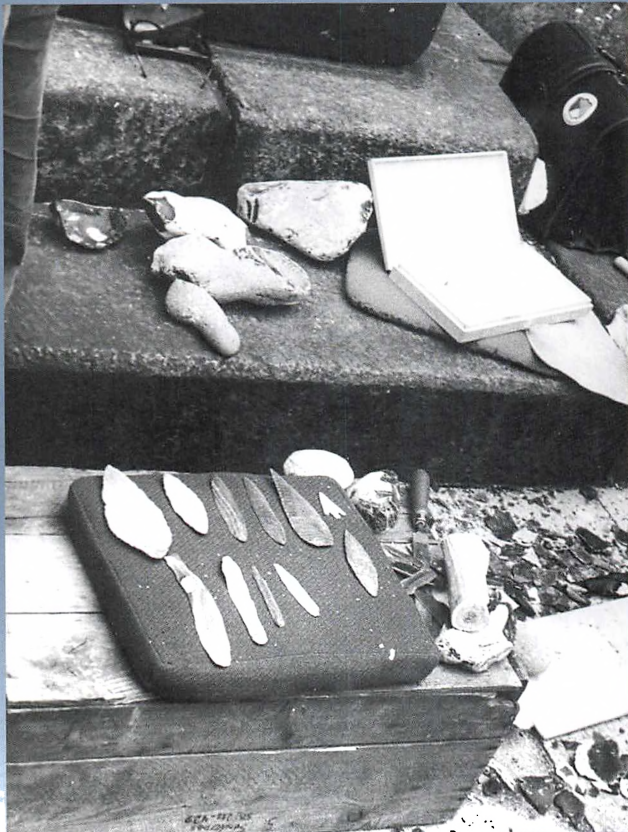
Havehistorisk afrunding

En nødvendig kunstnerisk dimension og anderledeshed pirrer fantasien og baner vejen for gode oplevelser og inspirerende indtryk også i havehistorisk sammenhæng. Det har kunnet opleves i palæhaven fra 1700-tallet og indtil slutningen af 1900-tallet, hvad enten det har været en stramhed eller en selvgroethed. Dengang kunne man som barn også fare vild eller skjule sig. I 1935-1992 var anderledesheden fremherskende imellem inde og ude, hvor stramheden i palæhaveplanen fra 1700-tallet var blevet genoprettet på en lidt anden måde. I dag synes palæhaven reduceret til et gennemgangsrum, men endnu kan man gennem glasdøre komme udendørs i haven.

Palæhavens skiftende brug gennem tiden afspejler på denne måde også de mennesker, der har skabt den, og som har haft eller følt et ansvar for den. Deri består en vis storhed også for gårdhaveglade folk i den indre by.

Francois Louis Henri Bordes og hans resultater ses i 1971. *Fotografi af Stine Wiell, samme år.*

Stine Wiell er seniorforsker ved Rosenborg Slot.

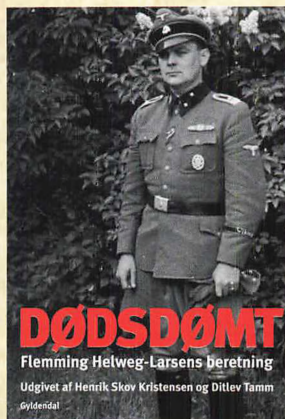
B O G N Y T

Flemming Helweg-Larsen:

Dødsdømt

Flemming Helweg-Larsens beretning

Gyldendal, 2008. 312 sider. 299 kr.

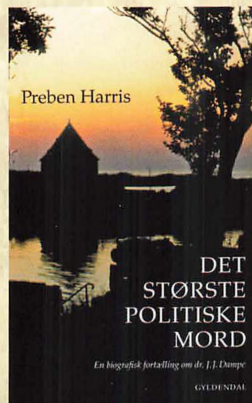
Flemming Helweg-Larsen var den første af 46 danskere, der henrettedes under retsopgøret efter 2. verdenskrig. Mens han afventede eksekveringen af sin dødsdom, skrev han en længere beretning om sin tid i tysk tjeneste, om tiden i SS, om mordet på Carl Henrik Clemmensen m.v. Det er denne fortælling, familien nu for første gang lader offentliggøre, med hjælp fra udgiverne Ditlev Tamm og Henrik Skov Kristensen.

Preben Harris:

Det største politiske mord.

En biografisk fortælling om dr. J.J. Dampe

Gyldendal, 2008. 176 sider. 199 kr.

I en tid, hvor ytringsfrihed og demokrati konstant er på dagsordenen, bliver vores egen forhistorie og forkæmpere meget relevant. Dr. Dampe kæmpede i 1800-tallets begyndelse for demokratiets indførelse, og dette kostede ham en dødsdom, der senere veksledes til 30 års fængsel. På baggrund af historiske kilder og Dampes erindringskrift tegner Harris, med portræt af vores egen demokratiforkæmper.

Erik Gøbel:

Det danske slavehandelsforbud 1792.

Studier og kilder til forhistorien, forordningen og følgerne

Syddansk Universitetsforlag, 2008. 335 sider. 275 kr.

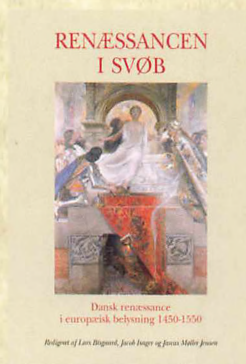
Nok var Danmark ikke den første nation, der forbød selve slaveriet, men vi var dem, der først forbød slavehandel over Atlanten. For at forstå hvordan man kunne forbyde slavehandlen men ikke samtidig slaveriet, må man kigge på tidens kontekst. I dette værk præsenteres ikke blot processen op til forbudet, dets baggrund og kontekst, men også dets efterspil. I tilgift er de vigtigste kilder til forbudet gengivet i værket.

Lars Bisgaard, Jacob Isager og Janus Møller Jensen (red.):

Renæssancen i svøb.

Dansk renaissance i europæisk belysning

Syddansk Universitetsforlag, 2008. 326 sider. 198 kr.

Hvornår stopper middelalderen, og hvornår starter renaissance? Kan det passe, at den danske renaissance var 150 år forsinket i forhold til den italienske? Det er blot nogle af de spørgsmål, der forsøges besvaret i denne antologi, hvor 13 forskere og specialister giver deres bidrag til at definere dansk renaissance i europæisk kontekst.

BOGNYT

Jeremy Black (red.), oversat af Peter Skeel:
De største feltherrer og deres krige

Lindhardt og Ringhof, 2008. 304 sider. 400 kr.

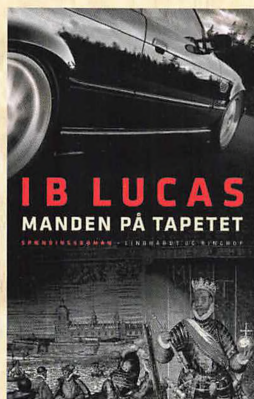

Hvilke egenskaber kendetegner en stor militær strateg? Det er det gennemgående tema i dette værk, der er skrevet af et internationalt team af historikere, der beskriver udviklingen i taktik og strategi. Værket detaljerer mere end 100 af de største militære ledere, fra Alexander den Store og Cæsar til Napoleon og von Manstein og er gennemillustreret.

SKØNLITTERATUR:

Ib Lucas:
Manden på tapetet

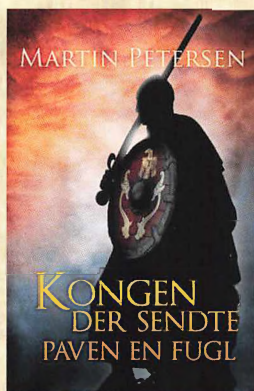
Lindhardt og Ringhof, 2008. 356 sider. 299 kr.

En nutidig specialist i Tycho Brahe hyres af en kunstsamler til at fremskaffe og fortolke en hidtil ukendt protokol, hvilket får konsekvenser da han involveres i både mord og pengesvindler, men også får lejlighed til at afdække historiske hemmeligheder. Spændingsroman og nutidskrimi med en historisk parallelfortælling, der fremlægger en ny teori om en forbindelse mellem Shakespeare og Tycho Brahe.

Martin Petersen:
Kongen der sendte paven en fugl

Samleren, 2008. 463 sider. 299 kr.

Roman om Svend Estridsen, der tabte sine slag, men vandt freden i Norden. Om kongen der var en af de mest produktive hvad angår afkom, om hans kampe, politiske virke, hans mange kvinder og hans liv som søn, mand, elsker, strateg, krigler og konge.

KODERNES KAMP

Kodebrydning har været et afgørende punkt i efterretningsvæsenet, lige så længe fyrster, feltherrer og diplomater har sendt vigtige politiske meddelelser på skrift. Kryptologiens historie har traditionelt været videnskabshistorikernes gebet. Den er ofte blevet set som en kamp mellem de store hjerner, kodemagere mod kodebrydere. Men et var, at de indviklede kodesystemer fandtes, et andet, hvordan de blev brugt. Kodebrydningens historie i Danmark var snarere en kamp mellem uvidende diplomater, overbebyrdede kancellisekretærer og stressede freelance-kodebrydere.

SUNE CHRISTIAN PEDERSEN

Den 20. november 1743 gav spionen Christian Møller Friis et trist signalement af den danske regerings evne til at bryde fremmede koder: *“Ved bordet sagde [den russiske diplomat] baron Korff, at han i dag havde fået fire breve over Sverige som alle var blevet brudt, og det her [i København]. Han morede sig over det, for den del af indholdet, der ikke var chifreret, ville være peber i næsen på den, der læste det, og det, som var chifreret, ville de vel lade være, da de ikke havde nogen her, der forstod sig på dechifringen”*.

Et blik ned i de tusindvis af ”opsnappede breve” fra 16-1700-tallet, der ligger bevaret på Rigsarkivet i sirlig orden, bekræfter indtrykket: De fleste kodebreve er end ikke forsøgt dechifreret.

Brugen af opsnappede breve som en kilde til kodebrydning i praksis er en metodisk nyskabelse. De opsnappede breve samler sig navnlig om krige og politiske kriser – langt de fleste stammer fra udenlandske diplomater og regeringer, opsnappet enten ved Københavns postkontor eller erobret under krig. Brevene ligger enten i original eller kopi, hvilket ret let kan ses på dem i udstyret af segl, håndskrifter, underskrifter osv. Originalerne

Billede til venstre: Udsnit af stort, dansk nomenklaturchiffer på o. 8000 tegn, anvendt af Tyske Kancelli. Rigsarkivet, fotograf: Sune Christian Pedersen.

Christiane Elisabeth Hørning (1723-96), Friis' hustru. Gengivet efter Sune Christian Pedersen: ”Brudte segl”.

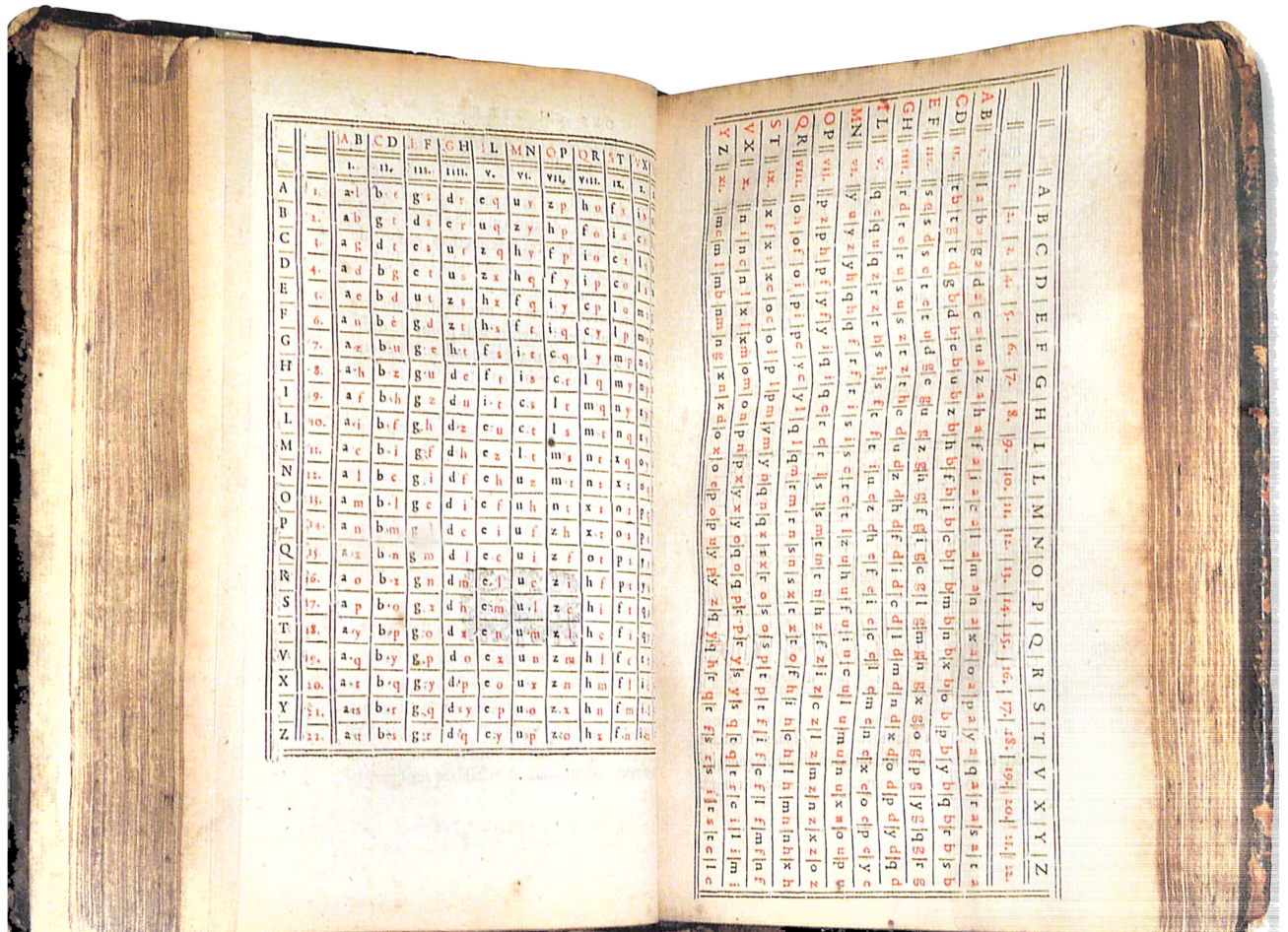
er logisk nok beslaglagt, mens kopierne ofte skyldes, at brevene er blevet sendt videre - med friske, forfalskede segl - så modtageren ikke skulle ane uråd.

De opsnappede breve kan give et godt indtryk af kodekampen; i hvilket omfang brevskriverne har anvendt koder; om de har indkodet hele eller kun dele af teksten; om en kodebryder har forsøgt at bryde koden eller helt afkodet teksten - i så fald er oversættelsen næsten altid anført oven over chiffertegnene; og endelig findes i marginen på en række breve kodebrydernes noter og frustrerede bemærkninger.

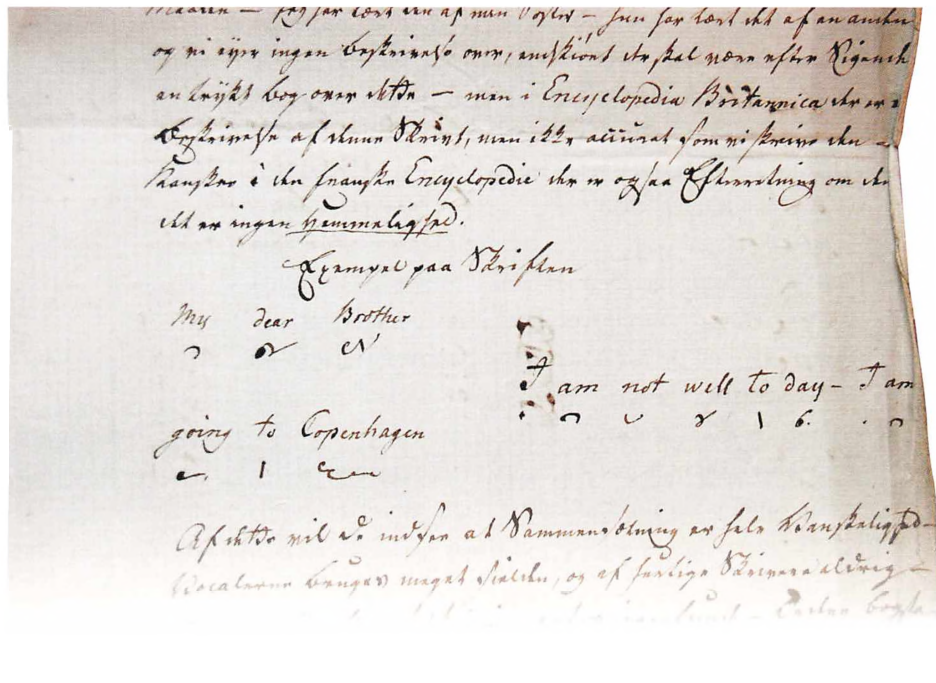
Teori og praksis

Allerede fra midten af 1400-tallet udviklede matematikere chiffersystemer, der i princippet - dvs. hvis de blev anvendt korrekt - var ubrydelige indtil helt op i 1800-tallet. Princippet hedder polyalfabetik: Det er gentagelser af kodesekvenser, der gør det muligt at bryde en kode, men ved polyalfabetikken skiftede chifferalfabetet for hvert tegn, „A“ kunne betyde „B“ et sted og „C“ et andet sted i teksten.

Opslag fra Blaise de Vigenères *Traite des chiffres*, 1596. Det Kongelige Bibliotek, Fotograf: Jan Friis.

Heller ikke under Englandskrigen 1807-14 forstod kancellisekretærene sig på at bryde koder. I november 1807 opsnappede myndighederne et brev skrevet i mystiske tegn, og man lod straks brevet modtager med det mistænkelige navn Thomas English sætte i husarrest. English tilbød beredvilligt at hjælpe, brevet var skrevet i shorthand (stenografi), men de mistænksomme sekretærer troede ham ikke og søgte uden held at "dechiffrere" brevet. På billedet ses et udsnit af Thomas English's pædagogiske brevkursus i stenografi for kancellisekretærerne. Rigsarkivet, fotograf: Sune Christian Pedersen.

Chifferteksten fremstod derfor kaotisk for alle andre end den, der besad kodenøglen, der angav hvilke chifferalfabeter, der skulle bruges hvor i teksten. Den ubrydelige kode kunne, hvis korrekt anvendt, have overflodiggjort al postspionage, så enhver skribent kunne have påtegnet sin kuvert som en overmodig dansk skribent – i et meget simplere chifferbrev – gjorde det i 1647: "Jeg besejler det ikke, for jeg er ikke ræd ved at nogen skulle læse det".

Det polyalfabetiske princip var velkendt i Europa senest fra slutningen af 1500-tallet, hvor franskmændene Blaise de Vigenère udgav sin vidt udbredte *Traité des chiffres, ou secrète manière d'écrire*, der pædagogisk introducerede den ubrydelige kode.

Hundrede år senere klagede en anden franskmænd, Francois de Callières, over håndteringen af hemmelige informationer i diplomatiet i sin vidt udbredte manual for diplomater. Tidens store kodebrydere skyldte udelukkende de slødede diplomater deres ry, skriver han. Uden forræderi eller sløset anvendelse af chifrene var dekryptering ikke mulig. Hemmelighed var selve "sjælen" i den diplomatiske forhandling, og alle vidste, at breve blev opsnappet overalt, alligevel blev koderne anvendt forkert og for lidt. Callières' råd til diplomaten var såre simple: Udsendingen skulle selv skrive sine chifferbreve og aldrig overlade dette arbejde til sekretærer. Han skulle insistere på at bruge sin egen chiffernøgle i stedet for den, han fik udleveret af regeringen – for ofte måtte han dele chiffernøgle med andre diplomater, og herved steg risikoen for "forræderi". Chifferbreve måtte ikke indeholde klartekst, for denne røbede såvel emnet som sproget i brevet for kodebryderen. Endelig skulle chifferbreve være korte og præcise, både af hensyn til brevskriverens og modtagerens tid.

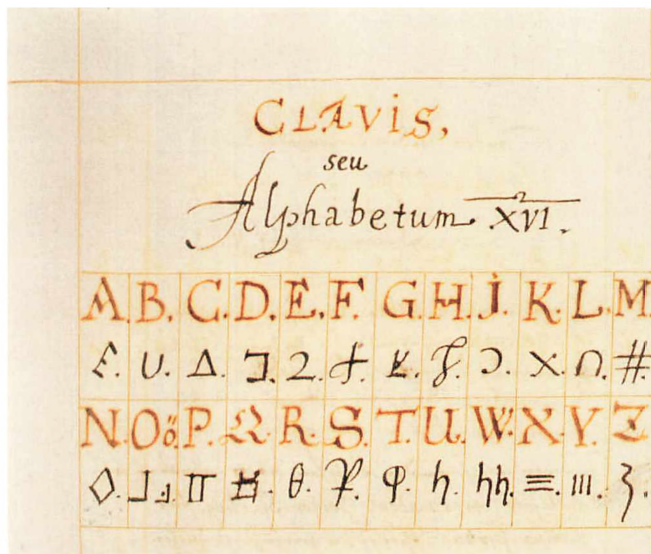
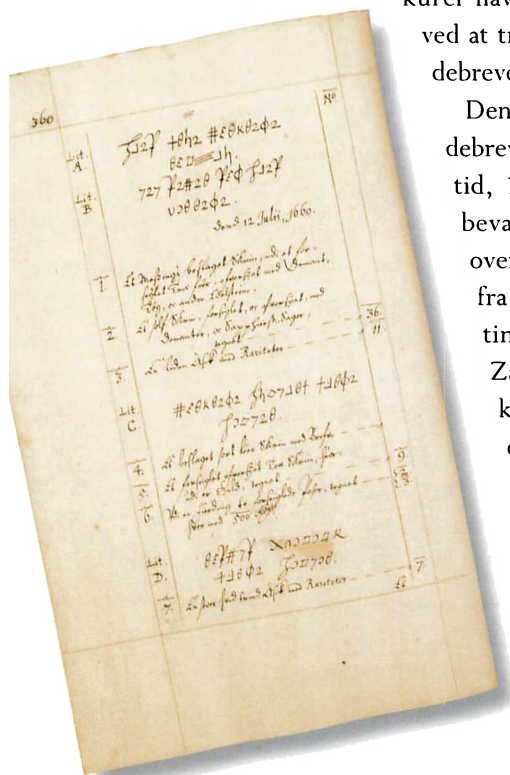
De opsnappede breve viser, at de Callières' beskrivelse kun passede alt for godt, i det mindste indtil midten af 1700-tallet, hvor længere chifferpassager begynder at

forekomme i brevene. Hvad Danmark angår, var der altså meget at udsætte på chifreringsen, og op gennem hele 1700-tallet havde stormagter som England, Frankrig og Østrig godt styr på de danske koder (hvilket fremgår af de opsnappede danske breve i disse staters arkiver). Det erfarede den danske udsending i Paris Daniel Manthey i 1800, da en ven fortalte ham om en samtale med den franske udenrigsminister, Talleyrand, at den franske regering længe havde haft hans chiffernøgle. Vennen kunne endog referere nærmest ordrette passager af Mantheys chifferbreve, og den desillusionerede diplomat afsluttede sit brev til den danske regering med at konstatere, at "ved hjælp af penge og snilde folk er alt muligt".

Det var en vigtig indsigt. Måske var der var alligevel håb for den danske efterretningstjeneste?

Store og små danske kodebrydere

Det er meget begrænset, hvad der findes af opsnappede chifferbreve fra før midten af 1600-tallet. Under Torstenssonkrigen 1643-45 fangede man en degn på vej fra Sverige med en brevpakke til den svenske hær i Jylland. "Der findes et brev skrevet med chifre, og chifferen [chiffernøglen] findes derhos, som hans confident skal bruge, når de har noget at skrive hinanden til, hvor af man uden tvivl erlanger nogen efterretning om disse breve, som er skrevet med chiffer", skrev Christian 4. fornojet – en formulering, der viser, at han ingen forventning havde om at kunne have brudt nøglen, hvis ikke den svenske kurer havde været endnu mere uprofessionel ved at transportere nøglen sammen med kodebrevene.

Ulfeldternes monoalfabetiske substitutionschiffer. Rigsarkivet, fotograf: Tage Ludvigsen.

Den første større serie af opsnappede kodebreve stammer fra Karl Gustav-krigenes tid, 1657-60. Fra denne tid er der også bevaret en pragtfuldt udstyret kopibog over de fremmede koder og kodebreve fra årene 1658-64, som blev brudt af latindigteren og rektor på Herlufsholm, Zacharias Lund. Ved at bryde 16 koder kunne Lund levere kongen over 50 dechifrerede breve, som både stammede fra den svenske hær og regering samt fra privatkorrespondancer, herunder brevene mellem Corfitz Ulfeldt og hans hustru, Leonora Christina Ulfeldt. Et brev, skriver Lund, var blevet "fundet iturevet hos hende, da hun blev fanget i London". Det

Leonora Christinas chifferbrev, der angiver, hvor hendes smykker og andre værdigenstande er skjult. Chifferene dækker over navne på skånske adelsfolk. Rigsarkivet, fotograf: Tage Ludvigsen.

er dette brev, Leonora Christina omtaler i sine erindringer, *Jammersminde*, hvor grev Christian Rantzau under et forhør konfronterede hende med det: "Han spurgte videre, om jeg ingen breve havde forkommen [mistet] på de tider. "Jo" (svarede jeg), "et rev jeg i stykker og kastede det i en hysken [latrin]". "Hvi gjorde I det?" spurgte grev Rantzau. "Fordi" (svarede jeg), "at der var chiffrer udi, og i hvor vel det ikke var af nogen importance, så frygtede jeg alligevel, at det skulle give mistanke". Grev Rantzau sagde: "Hvad om de stykker var endnu udi behold?" "Det var at ønske" (sagde jeg), "thi så kunne man se, at der intet mistænkeligt var udi, og fortrod jeg det siden, at jeg det havde sonderreven". Citatet antyder, at chiffrer blandt private korrespondenter var sjældent nok til at kunne opfattes som mistænkeligt – det er i det mindste dette, Leonora Christine vil have sine afhørere (og læsere) til at godtage. Under afhøringen blev hun konfronteret med det lasede (og nok ret ildelugtende) brev og bedt om at identificere sin mands håndskrift. Hun blev også bedt om at udrede, hvad hullerne i teksten kunne dække over - og til slut afslørede Rantzau, at man allerede havde dechifreret brevet.

Lunds kopibog viser, at private brevskrivere som Ulfeldterne mest anvendte de simple *monoalfabetiske* cifre, hvor klarteksten omsættes ved et enkelt kodealfabet (som består af symboler, tal eller bogstaver), og at den svenske regering supplerede dette med et *nomenklaturchiffer*, en lang liste over kodeord – mest person- og stednavne – der blev omsat til tal. De mere avancerede cifre benyttede *homofoner* – flere tal ud for de mest hyppige bogstaver i alfabetet – for at forvirre kodebrydningen, der ellers ved hjælp af *frekvensanalyse* kunne rekonstruere koden ud fra viden om hyppigheden af de forskellige bogstaver. Men den skarpe rektor lod sig ikke narre.

Fra den følgende svenskekrig 1675-79 er der også brudt en hel del koder blandt de opsnappede breve, selv om det ikke står klart, hvem kodebryderen var.

Store Nordiske Krig

Herefter begyndte det at gå ned ad bakke for de danske kodebrydere. Temmelig galt stod det til under Store Nordiske Krig 1709-20, hvor de knap 2.000 opsnappede breve indeholder mange chifferbreve, hvor kodebryderen kun har ridset i overfladen. De svenske cifre bestod overvejende af nomenklaturer på 400-900 ord, men der var også stadig monoalfabetiske cifre i brug, og disse blev brudt uden større vanskeligheder.

Der er tegn på, at danske kodebrydere forsøgte og ved enkelte lejligheder med held brød dele af nomenklaturerne. "Clavis til et svensk chifre ... efter kongelig befaling lost udi det år 1714 og til Gabell bragt. Af Bredal", står der fx på et chifferbrev, og denne Bredal har ved flere lejligheder skrevet om sine problemer til regeringen.

Bredal bringer interessante overvejelser om dechifreringsprincipper i et brev, der undskylder hans manglende succes med at bryde en kode. Indledningsvis bemærker han, at da talrækken kun går til 900, må chifrene antages at dække over bogstaver og stavelser, da hele ord ville indebære et langt større chiffer, men at der på den anden side må være mange blindtegn, da der langt fra er 900 stavelser i sproget - her overser han dog nok, at i de fleste cifre af netop den størrelse fyldte egennavne betragteligt. Kodebrydningens møjsommelige kombinationsarbejde fremgår af følgende passage:

Litteratur

Sune Christian Pedersen:
Brudte segl – Spionage og censur i enevældens Danmark, Post & Tele Museum 2008

eller 24 m
 Milium van Graft Hannobol unter
 andern sig mig dieser Minter und
 Ruffen bedankt fatha. Die Briefe
 müssen nach wie vorher A424
 728934 geben es so fine
 mit bey, das sein willent woge von
 das Fuden Aron Goldziker faden
 unbest: Mactob, und müßig nicht;

"I det brev, som er til kongen af Frankrig, findes 10 gange disse chifres 471, 123, 12 samlede, og ikke i de andre breve og såsom det er at formode, at i samme brev tit bor forekomme de ord 'Votre Majeste', som i de andre breve intet sted kan have" - så havde kodebryderen her fået et par stavelser forærende. I et andet tilfælde bemærker Bredal tallet 1715, som ligger uden for talrækken og derfor må antages at dække årstallet. Da der hver gang står tallet 431 foran 1715, vil 431 antagelig dække ordet "an" (år). I et tredje tilfælde bemærker han ens formuleringer i to breve, dog i det ene brudt af en chifferpassage, der altså måske kan oversættes ved klarteksten i det andet brev.

Passagerne illustrerer, at hovedforudsætningerne for en vellykket brydning af chifre var overskud af tid, en tilstrækkelig mængde chiffertekst, og et kendskab til sprogets regler. Bredal er sig dette helt bevidst, at: "man i al sprog har regler om hvad bogstaver og stavelser ord kan betjenes og endes mest af. ... Dersom og kunne have flere af Comte de la Marck hans breve uden chifre, kunne man af stilen og måden at skrive på have megen oplysning, som nu fattes". Problemet var i virkeligheden (i tråd med de Callières' pointe), at brevene var svære at bryde, fordi de var chifreret korrekt, dvs. næsten uden brug af klartekst eller afsnit, der kunne afsløre tekstens struktur: "Når chifret kontinuerer så langt som i disse breve, og ingen perioder eller ord kan distingveres, er det vanskeligt at kende noget deraf", klager Bredal.

Danske kryptanalytikere som Bredahl kunne altså bryde enkelte chifre, men har langt fra kunnet få bugt med alle de opsnappede chifferbreve. Kapaciteten har manglet til en mere omfattende og systematisk kodebrydning. De opsnappede breve bærer kun få spor efter dechifring, mens mange chifferbreve ligger utydede hen. I et brev beklager Bredal, at han ikke kan bryde det udleverede chiffer, men anmoder ikke desto mindre om en belønning, da den megen tid, han bruger på kodebrydningen

Dechifringen af Magnus Stenbocks kode, fra Christian Erlunds selvbiografi. Rigsarkivet, fotografi: Sune Christian Pedersen.

gor det svært for ham at forsørge sine børn. Brevet viser, at regeringen ikke havde faste kryptanalytikere ansat i kancellernes sekretariater – det var jo i realiteten det, Bredal lagde op til – og omvendt, at Bredal ikke var en tilstrækkelig dygtig kodebryder til at kunne forsørge sig ad den vej. Resultatlon var også udbredt i stormagternes sorte kabinetter. Men det er oplagt, at den danske kodebrydnings manglende succes skyldtes en manglende professionalisering, der, som hos stormagterne med deres stående kodebryderenheder (ofte i form af familiedynastier), kunne sikre konstant uddannelse og træning af dygtige kodebrydere.

Når postspionagen under Store Nordiske Krig alligevel fremstår som relativt succesfuld, skyldes det først og fremmest, at langt hovedparten af selv den svenske politiske korrespondance var i klartekst. De praktiske vanskeligheder ved den møjsommelige chiffrering var hovedårsagen til, at chifre og koder blev så sjældent og så sjusket anvendt indtil midten af 1700-tallet. Det er tænkeligt, at diplomatiets mere professionelle brug af chifre i første halvdel af 1700-tallet repræsenterede en bureaukratisering; en bevægelse i retning af øget central kontrol i forhold til tidligere, hvor diplomater i højere grad kommunikerede igennem ”private” forbindelser til kongen, udenom udenrigsministerierne.

En svensk general i knibe

Mest fatalt for Sverige var uden tvivl de mange svenske chiffernøgler, der blev opsnappet af det danske postvæsen eller andre myndigheder. Postspionen Christian Erlund omtaler i sin selvbiografi, hvorledes han fra det dansk-preussiske postkontor i Hamburg opsnappede svenske chiffernøgler. Den svenske regering var åbenbart uforsigtig nok til at distribuere sine chiffernøgler med postvæsenet, og her kom de ikke uden om det fælles dansk-preussiske postkontor, når de skulle have breve videre ostpå. Men den listige Erlund havde også andre metoder, og ved den svenske generalguvernør i Stade, grev Mauritz Wellings chiffernøgle, har postspionen noteret, at han fik noglen ”*imod en raisonabel recompense, af Wellings hemmeligen meget misfornøjede sekretær Müller, og lovede ham at komme i dansk tjeneste. Men tvende år derefter døde han*”. I alt 15 svenske chiffernøgler findes bevaret blandt de opsnappede breve.

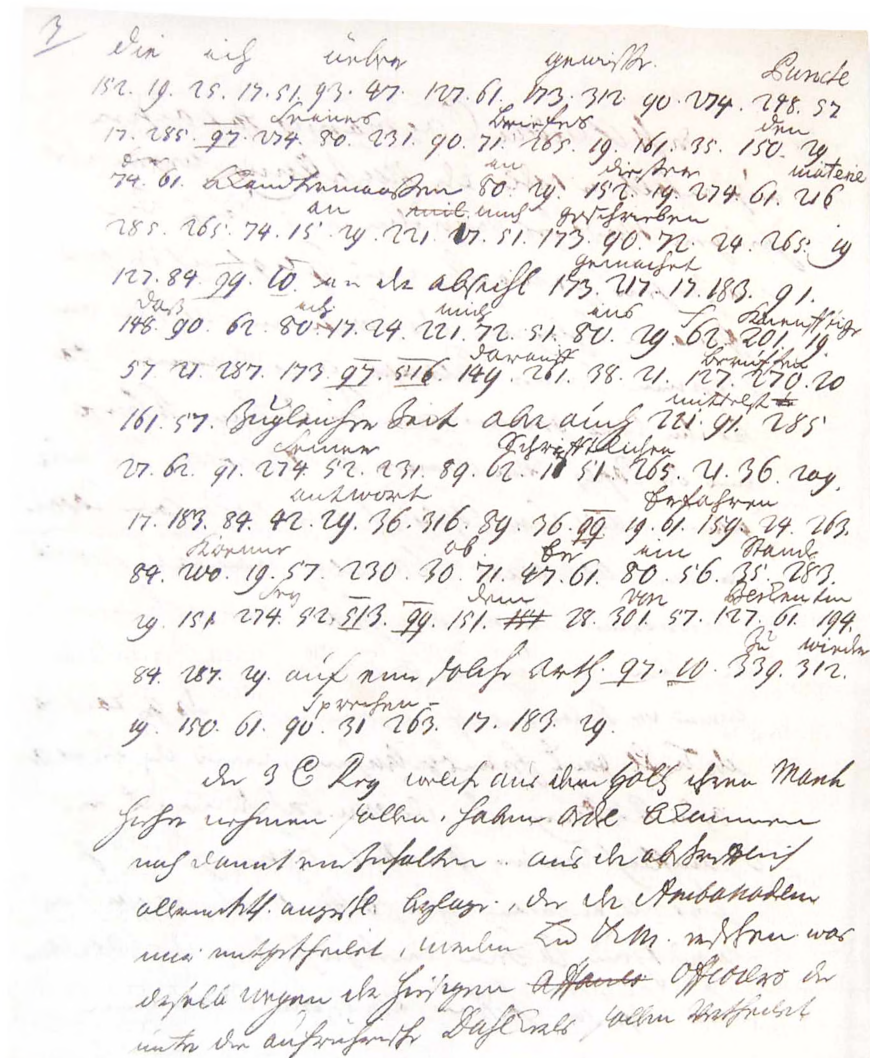
To af disse tilhørte den svenske krigshelt, grev Magnus Stenbock, der i foråret 1713 faldt i dansk fangenskab sammen med de udmattede rester af hans sejrige arme. Den ene chiffernøgle, der stammer fra tiden for tilfangetagelsen, er et homofonisk chiffer med nomenklatur, mens den anden, der stammer fra Stenbocks tid som krigsfange i København, er simpel og monoalfabetisk. Den havde han eller hans tjener tilsyneladende lavet selv. Christian Erlund skriver i sin selvbiografi, hvordan han brod den, til trods for, at han var uvidende om kodebrydningens principper. Stenbock havde nemlig i et brev kun skrevet enkelte personnavne i chiffer – og Erlund gættede sig til en af personerne ud fra sammenhængen. Stenbocks hemmelige sendebud hed Aron Goldzieher, det var ham, der bragte brevene til postkontoret og fik dem smuglet til greven. Goldzieher var samtidig Erlunds spion, truet eller kobt til at aflevere brevene til Erlund, for de blev videresendt. I et chifferbrev stod, at ”brevene skal som for

gives". Det var næsten for let for Erlund at gætte, at disse chiffteregn dækkede over Aron Goldzieher, og med en sådan foræring kunne han let rekonstruere resten af chiffernøglen.

Stenbock og hans tjenere afslørede en uvidenhed om brugen af chifre, der ville have fået de Callières til at fnyse – og som i øvrigt kom til at besegle den stolte adelsmands skæbne, da et senere kodebrev afslørede hans æreløse dobbeltspil og flugtforsøg. Stenbock endte sine dage i Kastellet i 1717, nedbrudt af vanære.

En slange ved barmen

Da baron von Korff 25 år senere morede sig over den ringe danske kodebrydning, var situationen ikke blevet bedre for den danske regering. De opsnappede chifferbreve fra og til baron Korff fra 1742 og 1743 var ikke blevet brudt, selvom enkelte bærer

Et af baron von Korffs chifferbreve, nydeligt dechifreret på linjerne over chiffteregnene. Rigsarkivet, fotograf: Sune Christian Pedersen.

Christian Møller Friis (senere adlet de Tuxen) (1713-92), regimentskvartermester og spion. Gengivet efter Sune Christian Pedersen: "Brudte segl".

spor efter forsøg på dechifring. Ti år senere stod det endnu værre til, i 1756 ophørte postspionernes møjsommelige kopiering af chifferpassagerne i de fremmede gesandters breve – nu anførte man blot, når man stodte på chifre – "Eine Seite in Chifres" – og kopierede klarteksten. Et klarere, mere definitivt tegn på den danske regerings kryptografiske fallit kan man vel ikke tænke sig.

Heldigvis modsvares kodebrydningens fiasko atter med kode-magernes mangel på professionalisme. Fjorten dage for Korff udbredte sig om sit kodebrev ved middagsbordet, havde spionen Christian Møller Friis leveret den danske regering en nøjagtig kopi, som han havde bestukket sig til hos sin svoger, Korffs sekretær Adam Olsufiew.

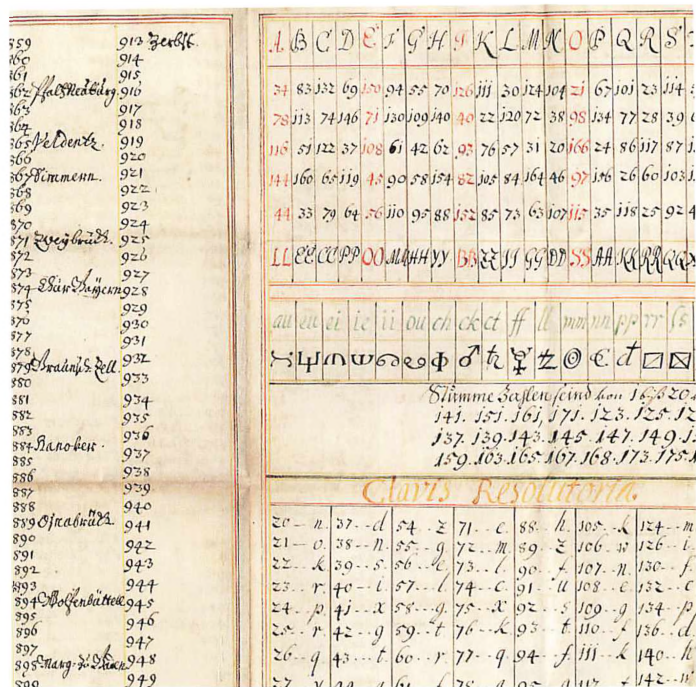
Christian Møller Friis var en nærmest daglig gæst hos Korff, der gennem den fælles bekendte var blevet glad for den fattige men åndrige danske teolog, hvis smukke kone sammen med søsteren holdt salon for de udenlandske diplomater, der blev underholdt med sang og åndrig konversation. Friis havde ved et tilfælde overhørt en vigtig samtale mellem to diplomater og viderebragt nyheden til regeringen, og udenrigsministeren, Johan Sigismund Schulin, havde nu overtalt Friis til at spionere mod russeren, trods spionens moralske betænkeligheder og konkrete frygt for repressalier. Frygten kom til udtryk, da baronen en overgang fattede mistanke om spionage og truede med at brække halsen på den "infame kanalje", der besveg ham. Folk talte åbent om, at russeren "nærede en slange ved barmen".

Friis' hustru, der var til stede ved den lejlighed, fik et nervesammenbrud, hun aldrig siden kom sig over, men truslen drev over, og spionagen kunne fortsætte.

Gennem flere år indsendte Friis flere gange om ugen detaljerede spionrapporter til regeringen, der fortalte om russerens stemninger, planer og tanker – selv hans natlige drømme blev beskrevet i detalje for den danske regering. Det var en viden, der afspejler den store tillid, Friis nød hos Korff. En viden hentet fra overhørte samtaler, diskrete forespørgsler hos svogeren – og fra baronens breve. Friis' rapporter er endnu en bekræftelse af Callières' pointer om sløset omgang med fortrolige oplysninger i diplomatiet. Korff læste sine breve i stuen, lod dem flyde, smed sine chiffernøgler væk, og lod endog Friis være til stede, når hans sekretær chiffrerede brevene.

Den 24. maj 1743 drak Korff morgente med den preussiske gesandt Heusinger, og da hans tjener kom med hans aviser og et brev, åbnede han straks brevet, mens Friis læste i gazetterne. Korffs barber kom ind, og baronen satte sig ned for at blive barberet, mens han lagde brevet fra sig. Det blev Friis' chance for at læse i brevet, der kom fra hoffet i Petersburg. Situationens uformelle afslappethed er overraskende med den fremmede gæst i huset, og det fremgår, at Korff behandlede sine fortrolige korrespondancer som privatbreve; alt lå frit fremme, selv når der var gæster i huset.

Kurerer benyttede Korff kun omkring hver anden måned. Kurerens ankomst satte hele huset på den anden ende; alle skrev til de lyse timer. Men størstedelen af sin korrespondance måtte Korff stadig lade det mere upålidelige danske postvæsen

Udsnit af chifre og koder fra Zacharias Lunds kopibog fra 1664: Til venstre en delvist brudt nomenklatur, øverst en "homofon" substitutionskode, i midten blindtal eller "stumme tal", der blot skal forvirre, og nederst en tabel til brug for dechifring. Rigsarkivet. fotograf: Tage Ludvigsen.

tage sig af. I det hele taget virker det klart, som om diplomaten nedprioriterede sikkerheden til fordel for frekvensen af kommunikation. Det var et spørgsmål om prestige at have en livlig korrespondance med sit hof og andre vigtige aktører på den europæiske scene. Ikke uden skadefro beretter Korff ofte for Friis, når en anden ambassadør igennem længere tid ikke har modtaget breve hjemmefra. Med disse breve kunne ambassadøren handle oplysninger med andre ambassadører.

Adam Olsufiew forlod København i 1746, en ny chiffernogle kom i huset, og straks lob Friis og brevåbnerne på postkontoret ind i problemer. Friis klagede over, at den nye sekretær ikke ville lade ham være til stede under chiffreringen, og Friis måtte nu, ligesom Bredal, lade sig nøjes med usikre fragmenter af chifre: "Jeg vil gøre mig al tænkelig umage for at skaffe så meget som muligt nyt om den nye clavis, der er meget stor og vidtloftig", skriver han i februar måned, "Alt hvad jeg ved, er, at bogstaverne alene har fire variationer af to og tre tal som fx 66.242.807.978. og A er 30, 215 og yderligere to chifre som jeg ikke kender. Stavelserne varierer kun to gange nemlig ved hvert chiffer af fire og et af tre tal". Hans efterfølgende rapport afspejler formentlig arbejdsgiverens utilfredshed, men den nye sekretær holdt sin chiffernogle tæt til kroppen: "I dag har jeg to gange forsøgt at komme til at se den nye clavis men forgæves, da jeg ikke tror, at han har skrevet noget i chifre".

Ikke desto mindre afslører de opsnappede breve, at regeringen stadig kunne læse en del af Korffs chifferbreve, da russeren var i Stockholm i 1746-48, formentlig fordi den gamle nøgle stadig var i brug. Det fremgår af en påtegning på et opsnappet brev, at det i 1748 faktisk lykkedes for en dansk kodebryder at bryde et chiffer, mod hans egen forventning: "Da dette brev ankom, var tiden så kort, at jeg formedelst den

Baron Johan Albrecht von Korff
(1697-1766).
Det Kongelige Bibliotek.

vidtloftige relation til det russiske hof selv, ej kunne få det aldeles afskrevet, tilmed som det var skreven i et fremmed chiffres, hvilket den allerede allerunderdanigste vedlevede afskrift udviser, hvortil man ikke havde noglen, stillede jeg mig heller ikke for, at det kunne være til nogen nytte. Siden har jeg efter megen moje været så lykkelig at udfinde noglen, at jeg såvel dette som medfølgende andet brev til hr. grev Kaysserling har kunnet dechifrere". Fra dette tidspunkt og indtil 1761, er Korffs breve nydeligt dechifreret. Kodebrydningen var formentlig kun mulig i kraft af det basale kendskab til de russiske chifre, regeringen havde haft siden Christian Møller Friis skaffede chiffernøglen i 1743.

Kodebrydningens historie i 1700-tallet er i praksis knap så heroisk som den oftest fremstilles af videnskabshistorikere. Snarere end genier, der overgik hinanden i skarp-sindighed, handler den om helt almindelige mennesker, der (til gensidig morskab) undergik hinanden i sjusk.

Sune Christian Pedersen er ph.d. i historie og ansat som museumsinspektør ved Post & Tele Museum

Hvorfor blev Roskildefreden ikke ændret afgørende efter den anden Karl Gustav-krig?

I "Siden Saxo" nr. 3, 2008, stiller Sebastian Olden-Jørgensen spørgsmålet, om den første Karl Gustav-krig var Danmarks dumme krig? Dette spørgsmål kan næppe besvares uden at gennemgå samtlige danske krige, og det kræver vel også en nærmere analyse af, hvad der skal forstås ved en dum krig.

Olden-Jørgensen fremhæver at udfaldet af den anden Karl Gustav-krig, hvor vi fik hjælp udefra, resulterede i opretholdelse af status quo. Dette ville efter Olden-Jørgensens opfattelse også have været resultatet af den første Karl Gustav-krig, hvis Karl Gustav ikke havde handlet så hurtigt, og hvis ikke vejret var kommet ham til hjælp.

Der mangler efter min opfattelse imidlertid en væsentlig pointe i Olden-Jørgensens argumentation, og det er spørgsmålet om, hvorfor vore allierede ikke søgte at genoprette status quo, som den var før Roskildefreden, men i stedet accepterede Roskildefreden som status quo.

De to krige er så tæt forbundne, at det i realiteten er én krig, og derfor må der have været en årsag til, at englænderne og hollænderne ikke var interesserede i status quo, som den var før Roskildefreden.

Svaret på dette spørgsmål kan måske også kaste lys over, hvorfor Danmark måtte indgå den meget hårde Roskildefred. Var det mon alene pga. Danmarks rent øjeblikkelige meget svage mili-

tære situation efter invasionen af Sjælland, eller var der i virkeligheden en engelsk-hollandsk interesse i at Øresund blev grænse mellem de to nordiske stater?

Med venlig hilsen
Lars Nielsen, Dronninglund

Svar:

Lars Nielsen spørger, »hvorfor vore allierede ikke søgte at genoprette status quo, som den var før Roskildefreden, men i stedet accepterede Roskildefreden som status quo«. Her må man nok præcisere lidt.

For det første bør man skelne mellem Danmarks allierede, brandenborgerne, kejseren og polakkerne på den ene side, og så de intervenerende stormagter, Frankrig, England og ikke mindst Holland, på den anden. Det var Danmark og de allierede, der startede krigen med det formål at stække den svenske stormagt, men det var stormagterne, der afgjorde krigen. Skønt de ikke havde helt sammenfaldende interesser, ønskede ingen af dem en afgørende forrykkelse af magtbalancen i Nordeuropa.

For det andet er det ikke rigtigt, at Roskildefreden blev accepteret som status quo. For en snæver dansk synsvinkel kan det let se sådan ud, fordi Skåne, Halland og Blekinge forblev tabt. Bornholm kom dog tilbage i 1660 - de havde befriet sig selv - og i Norge måtte svenskerne levere Trondhjem len tilbage. Der var også andre for Danmark ufordelagtige bestemmelser i Roskildefreden som bortfaldt, og Sverige var desuden generelt politisk svækket pga. Karl 10. Gustavs død, der jo resulterede i en formynderstyrelse. Man må derfor sige, at den massive svenske dominans, som Roskildefreden var udtryk for, ikke blev genoprettet i 1660. En vis ligevægt var genskabt.

Spørgsmål til spørgekassen kan sendes som e-mail: sth@ra.sa.dk eller som almindeligt brev til:

Siden Saxo – Spørgekassen
Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9
1218 København K

Når det er sagt, er det stadig relevant at spørge, hvorfor Roskilde-freden blev så hård, og hvorfor den ikke blev revideret endnu mere i dansk favør i 1660. Det første spørgsmål må besvares med, at de overraskende krigsbegivenheder i vinteren 1657-58 skabte en situation, hvor den danske ledelse tabte hovedet og sluttede fred på vilkår, der afspejlede en pludseligt opstået situation, men ikke egentlig hang sammen med de storpolitiske forhold. Havde Frederik III og hans mænd haft is i maven i stedet for i bælterne,

ville Karl 10. Gustav i løbet af relativt kort tid være blevet udsat for et massivt militært og diplomatisk pres i form af allierede tropper på vej op gennem den jyske halvø og stormagternes stadig mere insisterende udsendinge. Udfaldet ville da være blevet et andet, men - det er min tese - det ville stadig ikke have resulteret i nogen afgørende forrykkelse af magtbalancen.

Det andet spørgsmål, altså hvorfor Roskilde-freden alligevel blev opretholdt i så høj grad, er for så vidt nemt at besvare. Svaret ligger hos de stormagter, der bestemte freden. Frankrig krævede af hensyn til sin politik i Det tyske Rige et stærkt Sverige, der kunne fungere som en betydningsfuld og nyttig allieret i kampen mod den tyske kejser. Holland havde måske nok sympati for Danmark, men var ikke indstillet på at ofre mere end akkurat nødvendigt for magtbalancens genetablering. Når magtbalancen var sikret, var handelen sikret, og det var det væsentlige. England er derimod ikke særlig nærværende ved Karl Gustav-krigenes afslutning. Det var jo netop i 1660, at republikken faldt, og Charles II's genvandt sin halshuggede faders trone, så man var slet og ret »anderswo engagiert«.

Til afslutning skal jeg helt for egen regning og risiko røbe, at jeg anser krigen 1864 for Danmarks dumme krig, men det er anden historie.

Sebastian Olden-Jørgensen
Lektor ved Saxo-Instituttet, afdeling for historie,
Københavns Universitet

Oliver Cromwell, Englands de facto regent under den 1. Karl Gustav-krig og indtil sin død den 3. september 1658, og overhovedet for de andre europæiske stormagter fik afgørende betydning for udfaldet af Karl Gustav-krigene. I første omgang ved deres fravær i fredsforhandlingerne, i anden omgang ved deres intervensioner for egne interesser, for Englands vedkommende dog med forbehold. Maleri af Thomas Wyck fra omkring 1640. Gengivet efter *Jeremy Black (red.) "De største feltherrer og deres krige"*.

Den store historikerquiz på nettet

I hele december måned kan du på Siden Saxos hjemmeside finde vores store julequiz. Der er 50 spørgsmål. Nogle af spørgsmålene er lette, andre er svære. Nogle er kuriøse, og atter andre er decideret nørdede.

- Hvad eller hvem var "Orange Juice"?
- Lejermål er?
- Svitzers første danskbyggede bjærgningsfartøjer hed?

Spørgsmålene er fordelt på ti kategorier. De ti kategorier er meget forskellige. Der vil komme spørgsmål inden for bl.a. middelalder, besættelsen, kongeligt og traditioner. En god hjælp til besvarelsen udgør Siden Saxo naturligvis.

En nyskabelse i år er, at vi offentliggør resultaterne med henvisninger. Så den interesserede kan finde ekstra viden om de enkelte spørgsmål.

Vinderne af quizen vil blive offentliggjort på internettet og i Siden Saxo.

1. PRÆMIE

12 flasker De Toren Fusion V 2005. En af de højst scorerende sydafrikanske vine hos Robert Parker og Wine Spectator (90-91 point). Leveres i smuk gaveæske.

2. PRÆMIE

Et gavekort fra Syddansk Universitetsforlag. Biografier. Lærebøger. Erindringer. Værdi: 1.000,00 kr. *Læs mere på www.universitypress.dk*

3. PRÆMIE

Ian Kershaws ultimative biografi om Adolf Hitler. Værdi: 499,00 kr. *Venligt sponsoreret af Studenterboghandelen, Syddansk Universitet.*

4. PRÆMIE

Else Marie Kofod: Traditionen tro? Hverdag og fest igennem 200 år. Værdi: 398,00 kr. *Venligt sponsoreret af Syddansk Universitetsforlag.*

5. PRÆMIE

Pernille Steensgaard: Da Louisiana stjal billedet. Værdi 349,00 kr. *Venligt sponsoreret af Studenterboghandelen, Syddansk Universitet.*

6.-10. PRÆMIE

Bogen om Montmartre Jazzhuset i St. Regnegade 19. Gennemillustreret i stort format. Værdi: 299,00 kr. *Venligst sponsoreret af Syddansk Universitetsforlag.*

